

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Філологічний факультет

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра прикладної лінгвістики

(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

Функції старослов'янizmів у творах Павла Загребельного

The functions of Old Slavonicisms
in the works of Pavlo Zahrebelnyi

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

Виконав: здобувач денної

форми навчання

спеціальності 035 Філологія

спеціалізації 035.01

Українська мова та література

ОП Українська мова та література

Володимир БЄЛАН

Науковий керівник:

к. філол. н., доц. Ольга НОВАК _____

Рецензент:

к. філол. н., доц. Дарина СТОЯНОВА

Рекомендовано до захисту:

протокол засідання кафедри прикладної
лінгвістики

№ __ від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри

_____ доц. Лариса ШЕВЧУК

(підпис)

Захищено на засіданні ЕК № 4

протокол № ____ від _____ 2024 р.

Оцінка _____ / ____ / ____

—

(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Голова ЕК

_____ проф. Алла РОМАНЧЕНКО

(підпис)

Одеса

2024
ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретичні основи вивчення старослов'янізмів	7
1.1. Поняття про старослов'янізми та про шляхи їх запозичення.....	7
1.2. Фонетичні та морфологічні ознаки старослов'янізмів.....	10
1.3. Семантичні та стилістичні ознаки старослов'янізмів.....	14
1.4. Висновки до першого розділу.....	18
Розділ 2. Аналіз старослов'янізмів у романі П. Загребельного «Диво»	21
2.1. Класифікація старослов'янізмів у романі «Диво».....	21
2.2. Функціональні особливості використання старослов'янізмів у романі «Диво».....	36
2.3. Висновки до другого розділу.....	40
Розділ 3. Аналіз старослов'янізмів у романі П. Загребельного «Євпраксія»	42
3.1. Класифікація старослов'янізмів у романі «Євпраксія».....	42
3.2. Основні функціональні характеристики старослов'янізмів у романі «Євпраксія»	50
3.3. Висновки до третього розділу.....	52
Розділ 4. Порівняльний аналіз старослов'янізмів і їхніх функцій у романах П. Загребельного «Диво» та «Євпраксія»	54
4.1. Компаративний аналіз функційного використання фонетичних старослов'янізмів у романах.....	54
4.2. Компаративний аналіз функційного використання морфологічних старослов'янізмів у романах.....	58
4.3. Висновки до четвертого розділу.....	62
Висновки	65
Список використаних джерел	71
Додатки	75

ВСТУП

Лексика сучасної української мови включає в себе багато запозичень з інших мов. Серед них виокремлюються старослов'янізми – лексеми, запозичені зі старослов'янської мови, яка була однією з писемно-літературних мов, поширених у Київській Русі, а також мовою церкви. Старослов'янська мова є першою писемно-літературною мовою слов'ян: її було створено в IX столітті на основі одного з південнослов'янських діалектів, а на території Київської Русі вона отримала поширення вже після християнізації цієї держави. Старослов'янська мова мала виняткове значення для східних слов'ян зокрема й тому, що істотно вплинула на давньоруську мову, від якої походять теперішні східнослов'янські мови, кожна з яких має в своєму лексичному складі запозичення зі старослов'янської.

Старослов'янізми є одним із важливих художніх засобів, який може застосовуватися задля історичної стилізації текстів, для створення пафосу (оскільки значна частина старослов'янізмів зберегла в українській мові особливу піднесеність, урочистість і небуденність звучання), при творенні комізму тощо. Серед українських літераторів до старослов'янізмів у своїй творчості зверталися І. Котляревський, Т. Шевченко, П. Куліш, І. Франко та інші письменники та поети, серед яких слід виокремити П. Загребельного.

П. Загребельний є автором численних творів на історичну тематику – зокрема й роману «Диво», у тексті якого старослов'янізми займають помітне місце. Цей роман входить у цикл творів Загребельного про Київську Русь і розповідає про часи Ярослава Мудрого. Дія в романі відбувається в кількох часових відрізках: 992–1037, 1941–1942 та 1965–1966 рр.. Цей роман було написано з використанням історичних джерел, поданих через світобачення автора, який проробив синтез історичної правди та власного уявлення про персонажів.

Помітне місце старослов'янізми займають і в романі П. Загребельного «Євпраксія», де розповідається про київську княжну часів Давньої Русі, яку було дитиною вивезено до далеких германських земель.

Метою дослідження є класифікація і аналіз старослов'янізмів у романах П. Загребельного «Диво» та «Євпраксія».

Поставлена мета вимагає розв'язку наступних **завдань**:

- 1) опрацювати наукову літературу з теми старослов'янізмів;
- 2) виокремити старослов'янізми в романах П. Загребельного «Диво» та «Євпраксія»;
- 3) класифікувати старослов'янізми з романів за фонетичними та морфологічними ознаками;
- 4) визначити стилістичні функції старослов'янізмів у обох романах;
- 5) порівняти стилістичні функції старослов'янізмів у одному романі з стилістичними функціями в іншому.

Актуальність роботи полягає в тому, що використання старослов'янізмів є невід'ємною частиною індивідуального стилю даного автора, який у досліджуваному творі зображує події часів Київської Русі. Запозичення зі старослов'янської часто використовуються в художній літературі на історичну тематику, адже без них дуже складно передати ті чи інші історичні реалії. Старослов'янізми використовуються для увиразнення мови художніх творів, надання їй необхідного історичного колориту, тобто вони можуть функціонувати як хронотопні маркери. Також запозичення зі старослов'янської можуть виконувати експресивну функцію, надаючи мові твору пафосу різних відтінків. З українських науковців питанням старослов'янізмів в українській мові займалися О. Леута [21], В. Німчук [25], І. Огієнко [32], Г. Півторак [34], В. Русанівський [37] тощо. Питанням про старослов'янізми в мові творів П. Загребельного займалися Ю. Грицевич [11], І. Ільченко [17], С. Корнієнко [19] тощо. Однак питання про старослов'янізми та їх функції в романах П. Загребельного «Диво» та «Євпраксія» й досі досліджені недостатньо. У цьому полягає **новизна** нашого дослідження.

Об'єктом дослідження є старослов'янськи, знайдені в творах П. Загребельного «Диво» та «Євпраксія».

Предмет дослідження – функції старослов'янських у романах П. Загребельного «Диво» та «Євпраксія».

Фактичний матеріал дослідження становить понад 400 мовних одиниць, вилучених методом суцільної вибірки з тексту художніх творів

Методи дослідження. При дослідженні було застосовано методи, які дозволяють комплексно дослідити обрану тему, а саме: описовий – для послідовної систематизації й опису зібраного матеріалу; зіставний – для виявлення типових особливостей іншомовних лексем (старослов'янських), що досліджуються, та фіксації їх у тексті художніх творів; метод кількісних підрахунків – для підрахунку загальної кількості старослов'янських, виявлених у тексті творів, та кількості старослов'янських у окремо виділених групах.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що, проаналізувавши старослов'янськи та їхні функції на основі даних художніх творів, ми отримаємо можливість використати зібраний матеріал для поглиблення розуміння ролі старослов'янських у художній творчості.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані в таких курсах, як українська література, старослов'янська мова, історія української мови, стилістика.

Відповідно до поставленої мети та встановлених завдань ми спланували таку **структуру** магістерської роботи: вступ, зміст, чотири розділи, висновки, список використаних джерел, додатки.

У першому розділі («Теоретичні основи вивчення старослов'янських») розкривається поняття старослов'янських і їх фонетичні, морфологічні, семантичні та стилістичні ознаки.

У другому розділі («Аналіз старослов'янських у романі П. Загребельного «Диво»») старослов'янськи, зібрані в тексті даного твору, класифікуються за фонетичними та морфологічними ознаками в окремі групи, а також розкриваються стилістичні функції старослов'янських у романі.

У третьому розділі («Аналіз старослов'янizmів у романі П. Загребельного «Євпраксія»») старослов'янizми, зібрані в тексті твору, класифікуються за фонетичними та морфологічними ознаками в окремі групи, а також розкриваються стилістичні функції старослов'янizmів у романі.

У четвертому розділі («Порівняльний аналіз старослов'янizmів і їхніх функцій у романах П. Загребельного «Диво» та «Євпраксія»») старослов'янizми та їхні функції в обох романах порівнюються, визначаються їхні спільні та відмінні риси.

Апробація роботи. Роботу було апробовано в наступних конференціях:

- 1) «Розвиток суспільства та науки в умовах цифрової трансформації: V Міжнародна студентська наукова конференція (2 лютого 2024 р., м. Умань)»;
- 2) «80-та звітна студентська наукова конференція Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (23–25 квітня 2024 р., м. Одеса)».

Також її було апробовано в наступних публікаціях:

- 1) «Белан Володимир. Фонетичні старослов'янizми у романі П. Загребельного «Диво». Філологічні студії. Вип. 14. Одеса, 2023. С. 12–17»;
- 2) «Белан Володимир. Морфологічні старослов'янizми в романі П. Загребельного «Диво». Розвиток суспільства та науки в умовах цифрової трансформації: матеріали V Міжнародної студентської наукової конференції, м. Умань, 2 лютого, 2024 рік. Вінниця, 2024. С. 68–69».

Роботу виконано в межах наукової теми кафедри, а саме науково-дослідної теми №327 «Актуальні проблеми слов'янських мов та літератур у синхронії та діяхронії», номер державної реєстрації №0122U200726.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ СТАРОСЛОВ'ЯНІЗМІВ

1.1. Поняття про старослов'янізми та про шляхи їх запозичення

Лексика української мови включає в себе багато запозичень із різних мов, які надходили до української в різні періоди. Це – запозичення як з індоєвропейських мов (германізми, латинізми, грецизми тощо), так і з неіндоєвропейських (наприклад, тюркізми). Окрему групу становлять запозичення з інших слов'янських мов, серед яких варто виділити старослов'янізми.

Визначення старослов'янізмів знаходимо в П. Дудика: «Старослов'янізми – слова, запозичені зі старослов'янської мови (фонетичні старослов'янізми, морфологічні, семантичні). Вони стилістично виразні, забарвлюють мовлення відтінком минувшини, старовини, урочистості або й гумору, іронії: "Умре муж велій в власяниці [одяг з волосся тварин] (Т. Шевченко)"» [13, 364]. У наведеному П. Дудиком прикладі лексема «власяниця» є старослов'янізмом (українська форма цього слова – «волосяниця» [4, 29]).

У Л. Мацько знаходимо дещо інше трактування цього терміну – вже з точки зору стилістики: «Старослов'янізми – стилістичні засоби, що мають виразні ознаки старослов'янського походження, використовуються як стилістичний засіб для створення історичного колориту, пафосу або комізму, іронії: "глава", "врата", "возлюби", "благословен", "ректи"; "Я єсть народ, якого

правди сила ніким звойована ще не була" (П. Тичина)» [23, 450]. В останньому прикладі «єсть» (ієсть) – це старослов'янська форма дієслова «бути» («быти») в третій особі однини [21, 244].

Як бачимо, обидва визначення відсилають нас до старослов'янської мови. Отже, щоб остаточно прояснити сутність старослов'янізмів, нам потрібно з'ясувати сутність старослов'янської мови та як вона співвідноситься з українською.

За визначенням О. Леути, старослов'янська мова – це найдавніша писемно-літературна мова слов'ян, перші тексти якою датуються IX ст. [21, 8]. І. Юшук пише, що вона належить до південної підгрупи слов'янських мов [46, 15]. С. Горська стверджує, що в її основу було покладено старомакедонські діалекти [10, 44], і тієї ж думки дотримується С. Дорошенко [12, 245]. Натомість О. Галич – що вона постала на ґрунті солунського діалекту болгарської мови, через що її також називають давньоболгарською [9, 189]. Ця мова постала як писемно-літературна завдяки двом грецьким монахам – Кирилові та Мефодію, яким у IX ст. було поручено поширити серед слов'янських племен ідеї християнства їхньою рідною мовою [33, 194–195]. Оскільки брати були уродженцями міста Солунь із численним слов'янським населенням і добре знали місцевий слов'янський діалект, то саме їм імператор Михайл і доручив проводити місіонерство серед слов'ян [21, 27–28]. Вони почали перекладати релігійні тексти на мову, яка була б зрозумілою для слов'ян, та в процесі цієї роботи розробили перший слов'янський алфавіт [10, 44]. Порівняльну таблицю старослов'янської азбуки та сучасної української абетки можна переглянути в Додатку А, а зображення просвітителів Кирила та Мефодія – в Додатку Б.

С. Горська також вважає, що місія Кирила та Мефодія увінчалася успіхом тому, що в ті часи слов'янська мова була ще відносно єдиною [10, 44], тобто, вочевидь, тогочасні слов'янські діалекти були взаємозрозумілими на всіх обширних просторах, що їх населяли слов'яни. В. Семиряк також пише, що на момент створення старослов'янської мови як літературної з часу розпаду

праслов'янської єдності минуло всього 300–400 років, і тому старослов'янська, що більше ніж на 50 % складалася з праслов'янського лексичного фонду та була зрозумілою для всіх слов'ян [39, 229]. Цю думку підтримує й О. Висоцький, пишучи про церковнослов'янську мову (на думку одних дослідників, це просто інша назва старослов'янської [9, 189], а на думку інших, церковнослов'янська є більш пізнім її варіантом, який виник під впливом на старослов'янську народних говірок [21, 8], адже з часом у різних регіонах слов'янського світу виникали свої ізводи старослов'янської, тобто її особливі варіації [26, 38]) як про мову, якою велося богослужіння, та про те, що слов'яни були раді слухати служби цією мовою, бо вона була їм зрозуміла: «І раді були слов'яни, слухаючи про велич божу своєю мовою, [...] словенська мова і руська одне є» [7, 34–35]. У цій цитаті з «Повісті временних літ» фактично ставиться знак рівності між церковнослов'янською (а на початку – старослов'янською) мовою, яка прийшла до нас від південних слов'ян разом із священними книгами, переважно завезеними з Болгарії [32, 124], та давньоруською мовою, що мала коріння в східнослов'янських діалектах Русі та, за виразом В. Німчука, «сформувалася в Київській Русі на ґрунті живого мовлення при взаємодії зі старослов'янською» [25]. Такої ж думки щодо походження давньоруської мови дотримується й В. Русанівський: «Так на Русі за зразком старослов'янської мови і значною мірою на її основі, але з активним використанням місцевих лексичних і граматичних елементів, виробляється діловий стиль літературної мови, або, як його ще називають, давньоруська літературна мова» [37, 6].

Проте ці дві мови не можна ототожнювати, незважаючи на їх велику схожість. Наприклад, Г. Півторак чітко їх розмежовує, пишучи, що вони використовувалися в різних сферах. Церковнослов'янська (а за походженням – старослов'янська) мова була мовою церкви, освіти та культури, тоді як давньоруська виконувала всі державні та світські функції [34, 102]. О. Висоцький стверджує, що церковнослов'янською велися служби, писалася церковно-повчальна література та життя святих, а давньоруською велися ділові

переписки, нею писалися юридичні акти, літописи та світська література [7, 34]. М. Алефіренко, окрім уже перелічених функцій церковнослов'янської, включає до них ще й мемуарну функцію та частково художньо-белетристичну, а кажучи про давньоруську мову, він виокремлює два її варіанти: давньоруську, що зазнала суттєвого впливу церковнослов'янської та якою писалися літописи й художня література, та власне давньоруську, що використовувалася в побуті та, як правило, в діловому стилі [3, 66]. О. Войцева вважає, що старослов'янська у східних і частково південних слов'ян використовувалася протягом середньовіччя як мова феодального вельможного панства і цим була подібна до латини в Західній Європі, але пізніше її позиції послабилися: вона почала використовуватися лише як культова мова [8, 66].

М. Алефіренко вважає, що східнослов'янські мови засвоювали старослов'янськими переважно через посередництво мови давньоруської: давньоруська мова була ніби ретранслятором, який транспортував лексику з завезеної на Русь і чужої для русичів старослов'янської мови до живого мовлення східних слов'ян [3, 57–58]. Л. Белей констатує, що «старослов'янська мова як перша літературна мова слов'ян мала великий вплив на мови всіх слов'янських народів, а також і на деякі неслов'янські мови, наприклад румунську», а Ю. Шевельов підкреслював, що старослов'янська «увібрала в себе величезні скарби давньогрецької абстрактно-філософської й богословської мови, – а ледве чи яка в світі народня мова може такими скарбами похвалитися» [16, 57].

Отже, поняття про старослов'янськими та шляхи їх запозичення розглянуто.

1.2. Фонетичні та морфологічні ознаки старослов'янськими

В українській мові, як і в інших східнослов'янських, старослов'янськими можна визначити за певними фонетичними та морфологічними ознаками.

До фонетичних ознак старослов'янськими належать наступні явища:

1) неповноголосні звукосполучення [ра] і [ла], які іноді виступають на початку слова замість східнослов'янських [ро], [ло] [3, 59], та [ра], [ла], [ре], [ле] замість [оро], [оло], [ере] [10, 44], які походять з праслов'янських сполук *or, *ol, *er, *el [20, 48], при тому, що праслов'янське *el дало в українській переважно [оло] [19, 49]: «благо» походить від старослов'янського «благо» при тому, що фіксується й стародавня форма «болого» [36, т. 1, 140–141]; старослов'янському «мракъ» у сучасній українській мові відповідає «паморока» [31, 80], а урочисте «град» є запозиченням зі старослов'янської на місці давньоруського «городъ» [22, 505]; старослов'янському «брашьно» відповідає сучасне українське «борошно» [47, 57];

2) «щ», яке походить з давнього [шт] та замінює собою українське [ч] [3, 59]: «віщати» – від старослов'янського «вѣштати», українським відповідником якого є -вічати [24, т. 1, 408]; «священний» – від старослов'янського «свѣщенъи», «свѣщенъни», яке відповідає українському «святий» [24, т. 5, 200] («щ» в старослов'янській позначала звукосполучення [шт] [21, 39]);

3) [жд], яке замінює українське [ж] [9, 190]: «нужда» – від «ноужда», українським відповідником якого є «нужа» [24, т. 4, 117];

4) [йе] та [йу] на початку слова, що відповідно заступають східнослов'янські [о] й [у] [9, 190], а також [а], яке заступає східнослов'янське [йа] в цій же позиції [10, 44]: «єдиний» – від «єдинъ», яке відповідає східнослов'янському «один» [24, т. 2, 63]; «юний» – імовірно, від «юнь», до якого в давньоруській був відповідник «унъ» [24, т. 6, 522]; «агнець» – від «агньць», що відповідає східнослов'янському «ягня» [24, т. 1, 46]; старослов'янському «агода» відповідає сучасне українське «ягода» [47, 27];

5) сполуки Іа-, Іо-, Іу-, Іе- на початку іншомовних імен: «Іеремія», «Іосиф», «Іуда» тощо [27, 2–3].

До морфологічних (або ж словотвірних) ознак старослов'янців належать афікси старослов'янського походження. М. Алефіренко [3] пише, що це такі афікси, як:

1) афікси абстрактного значення (-аніј(е), -(е)ніј(е), -тіј(е), -іј(е), із-, іс-,

воз-, во-, со-) [3, 63]: «житіє» – зі старослов'янської [28, т. 1, 376], а саме – від «жити» [24, т. 2, 199–200]; «Успеніє» – від «Оусьпениє» [24, т. 6, 47]; «вознести», «возвести», «возлежати» – зі старослов'янської [24, т. 1, 416]; «согрішити» – зі старослов'янської [9, 90], а саме, вочевидь, від «грѣхъ» [24, т. 1, 599];

2) префікси з неповноголоссям (пре-, пред-) [3, 63]: «престол» – від «прѣстоль», утвореного за допомогою префікса прѣ- (пере-) від «стѣлати» («слати», «стелити») [24, т. 4, 566]; «предтеча» – від «прѣдѣтеча», утвореного за допомогою префікса прѣдѣ- (перед-) від «тѣшти» («бігти; текти») [24, т. 4, 560].

Проте М. Алефіренко також висловлює сумніви, наскільки правомірно включати до старослов'янізмів слова з афіксами абстрактного значення, адже такі лексеми існували ще в спільнослов'янській (тобто праслов'янській) мові [3, 64]. Викликає в нього сумніви й старослов'янське походження слів із суфіксом -тел(ь) – насамперед тому, що в російській мові з цим суфіксом утворюються назви машин і апаратів («истребитель», «громкоговоритель», «сенонакопитель»), які, будучи неологізмами, аж ніяк не можуть бути старослов'янського походження, та тому, що частину лексем із цим суфіксом було запозичено з західнослов'янських мов [3, 64].

М. Алефіренко в цілому зазначає, що навіть формальні ознаки старослов'янізмів (неповноголосся або ж старослов'янські афікси) не є достеменним доказом старослов'янського походження певного слова, оскільки:

1) неповноголосся могло виникати й у східнослов'янських словах за аналогією зі старослов'янізмами;

2) слова могли утворюватися від східнослов'янських основ за допомогою суфікса -іj(е), який має праслов'янське походження, та суфікса -тел(ь), який теж був ще в праслов'янській, а зараз активно застосовується при творенні неологізмів [3, 64].

С. Горська, окрім уже наведених вище морфологічних ознак

старослов'янїзмів, називає й такі:

1) суфікси -ущ-, -ющ-, -ащ-, -ящ- замість східнослов'янських -уч-, -юч-, -ач-, -яч-: «лежащий», «сидящий»;

2) суфікс -т- у дієприкметниках пасивного стану минулого часу: «омитий», «забутий»;

3) суфікси -ом-, -им-, -єм-: «терпимий», «неїстребимий»;

4) частина -венн- у дієприкметниках: «сокровенний», «омовенний»;

5) суфікси -ар-, -атай-, -ець -зн-, -ї(а) -ниц(я), -ищ(е), -йц(я), -ні(е), -їст(ь), -ствї(е), -ств-, -ин(я), -ир-: «ключар», «ходатай», «тризна», «неприянь», «братія», «торжище», «милостиня», «поводир» [10, 45].

О. Галич, окрім уже перелічених вище ознак старослов'янїзмів, також зараховує до них суфікс -тв(а): «паства», «молитва» [9, 190].

Також до морфологічних ознак старослов'янїзмів можна уналежнити й основи складних слів, які виникли на старослов'янському ґрунті. О. Галич зараховує до них такі компоненти, як благо-, бого-, добро-, зло-, град-: «благодать», «богослов», «добродушний», «злочин» [9, 190]. М. Алефіренко, окрім уже названих старослов'янських основ складних слів, називає ще й основу власт-: «властолюбєць» [3, 59].

Найповнішу картину старослов'янських основ у складних словах дає С. Горська. Окрім уже наведених вище компонентів, вона називає також наступні:

1) початкові основи складних слів – все-, довго-, єдино-, лживо-, лже-, мало-, миро-, ново-, прісно-, свєрх-, світо-, свято-, священно-, (не)удобо-, серце-, сує-, тайно-, тре-, три-, храмо-: «благодать», «боголюбїє», «Вседержитель», «добродїтель», «єдиномисліє», «злопам'ятство», «живодавець», «миролюбїє», «новопреставлений», «пріснопам'ятний», «серцевидець», «маловіріє», «суєсловїє», «трєзвонити», «триєдиний», «храмоздательство»;

2) кінцеві основи складних слів – -борець, -віріє, -дїйствїє, -давець, -датель, -дїтель, -зрачний, -любивий, -любїє, -мудріє, -мудрий, -мисліє, -началїє, -начальний, -носити, -носний, -ношенїє, -пітіє, -прїїмець, -прїїмний, -словїє,

-словити, -твореніє, -творити: «іконоборець», «Жизнодавець», «суєвіріє», «добродітель», «миролюбивий», «священноначаліє», «богоносний», «хрестоношеніє», «странноприїмець», «благословити» [10, 45].

Проте навіть формальні фонетичні та морфологічні явища, перелічені вище, не в усіх випадках можна вважати однозначною вказівкою на старослов'янське походження слова. Наприклад, слово «американець», незважаючи на суфікс -ець, аж ніяк не можна вважати за старослов'янїзм, адже назва цієї нації виникла в ті часи, коли старослов'янська вже багато століть була мертвою мовою та не утворювала нових слів; прикметник «богонатхненний», попри частину бого-, є радше полонїзмом, адже походить від слова «надихати», а те – від польського «natchnąć» [24, т. 4, 25]. Тут варто згадати О. Селігея, який зазначає, що на певному етапі запозичений суфікс засвоюється вже настільки, що починає утворювати нові слова від питомих для даної мови основ: наприклад, «мудрація», утворене за допомогою запозиченого суфікса -ації- на слов'янському ґрунті, «франкіана», утворене за допомогою запозиченого суфікса -іан- від прізвища І. Франка, тощо [38, 10].

Отже, поняття про фонетичні та морфологічні ознаки старослов'янїзмів розглянуто.

1.3. Семантичні та стилістичні ознаки старослов'янїзмів

Говорячи про семантичні особливості старослов'янїзмів, насамперед слід зазначити наступне: значна частина цих слів має церковно-релігійну семантику, яка може вказувати на старослов'янське походження слова навіть за відсутності відповідних фонетичних або морфологічних ознак: «пророк», «суєта», «Господь» [9, 190].

П. Дудик також зазначає, що немало старослов'янїзмів є серед слів, що належать до конфесійної лексики: «агнець», «взивати», «воздати», «возсідати», «ректи», «уповати», «упованіє» тощо [13, 92].

С. Горська серед семантичних ознак, за якими можна впізнати

старослов'янськи, теж називає приналежність слова до релігійно-культурної сфери («таїнство», «святий»), а ще – абстрактне значення слова («істина») [10, 46].

Старослов'янське походження можуть мати і власні назви – особові імена, топоніми тощо: наприклад, українське прізвище «Гатала» походить від старослов'янського дієслова «гатати» («гадати») [44, 140]; зі старослов'янської, за однією з гіпотез, походять і жіночі імена «Віра», «Надія» та «Любов» [45, 378], чоловічі імена «Болеслав» [18, 96], «Бронеслав» [18, 108], «Богдан» [18, 92] тощо.

Говорячи про семантичні особливості старослов'янських, не можна випустити з уваги й фразеологічні старослов'янські: «вавилонська вежа» – «справа, яку ніколи не буде завершено, безладдя»; «відділяти кукіль від пшениці» – «відокремлювати шкідливе від корисного»; «відсилати від Понтія до Пилата» – «прирікати на важку і безнадійну тяганину» [43, 16].

М. Алефіренко [3] поділяє фразеологічні старослов'янські на три групи.

До першої групи належать фразеологізми, які зберегли семантико-структурну модель тієї мови, з якої вийшли («нічтоже сумняшеся», «притча во язицех»). Ці фразеологізми зберегли свою первісну форму тому, що надходили до живого мовлення з церковнослов'янської, яка була близькою до східнослов'янських мов [3, 60].

Другу групу складають фразеологізми, які виникли шляхом асоціативно-образної конденсації (а часто – й переосмислення) якогось біблійного міфу чи його частини [3, 60–61]. Наприклад, фразеологізм «співати лазаря» в значенні «прикидатися нещасним; жалітися на тяжку долю; сумувати; карати когось за щось» виник внаслідок переосмислення в свідомості мовців біблійної притчі про бідняка Лазаря та бездушного багатія, який не захотів йому допомогти: не можна сказати, що значення цього фразеологізму без викривлень передає образ Лазаря, оскільки біблійний Лазар не прикидався нещасним – він насправді був нещасним і потребував термінової допомоги. За характером зв'язку з біблійними джерелами цю групу фразеологічних старослов'янських можна

поділити на декілька підкатегорій:

1) фразеологізми, які виникли на основі певних біблійних образів: «Фома невіруючий»;

2) фразеологізми, засновані на описувальних зворотах: «живитися акридами та диким медом», тобо «жити впроголодь» (походить з фрагменту біблійного тексту про Іоанна, який харчувався акридами, тобто сараною, та диким медом);

3) фразеологізми, що виникли в результаті переосмислення своїх прототипів: «бити себе в груди» – «каятися», «умивати руки» – «відмовлятися від участі в чомусь»;

4) фразеологізми, що походять від біблійних метафор: «вовк в овечій шкірі» – «лицемірна людина» [3, 60].

Третю велику групу фразеологічних старослов'янізмів становлять такі старослов'янізми, які містять у собі згадки про церковнослов'янську писемність або ж про якісь іще більш давні лексичні явища, згадки про які зберегли біблійні тексти. Наприклад, фразеологізм «альфа і омега», в якому згадуються перша й остання літери грецького алфавіту, вживається в значенні «основа всього; щось, що є найзначнішим», а «прописати іжицю» – в значенні «покарати чи вилаяти кого-небудь» [3, 60].

Слід також сказати, що численні фразеологічні старослов'янізми не зберегли жодних лексичних, фонетичних або ж граматичних рис тієї мови, з якої вийшли [3, 61–62]: «метати бісер перед свинями», «усім серцем». Однак активно вживаються й такі фразеологізми, які зберегли лексичні, фонетичні чи граматичні ознаки старослов'янської: «берегти як зіницю ока», «глас вопіючого (волаючого) в пустині (пустелі)» тощо [3, 62]. Деякі з фразеологічних зворотів, які в російській мові демонструють ознаки старослов'янізмів, в українській мові змінилися, почавши звучати більш по-українськи (рос. «денно и ночью» – укр. «день і ніч»), а деякі фразеологічні старослов'янізми в українській набрали вигляду описових зворотів (рос. «имеющий уши да услышит» – укр. «хто має вуха, хай слухає») [3, 62].

Як пише С. Корнієнко, запозичення зі старослов'янської набули в українській мові ряду особливих функцій, пов'язаних не лише з семантикою цих лексем, але й зі стилістикою [19, 556]. І. Ільченко також вважає, що старослов'янізми відрізняються від загальноновживаної лексики не лише семантично, а й функціонально, адже вони часто застосовуються для створення відповідного стилістичного відтінку під час опису подій далекої минувшини [17, 243].

Щодо стилістичних особливостей старослов'янізмів насамперед слід зазначити наступне: старослов'янська (або ж церковнослов'янська) мова стала для української мови джерелом різноманітних стилістичних засобів урочистості, піднесеності та величності, які втілилися у вигляді старослов'янізмів [23, 114]. Такі функції зокрема присутні у лексем зі старослов'янськими афіксами та з неповноголоссям, які можуть вживатися в українській мові як стилістична варіація загальноновживаних слів: «прах» – «порох», «глас» – «голос» [3, 58]. Східнослов'янські когнати також мають і деякі фонетичні старослов'янізми, в яких неповноголосся не присутнє: «агнець» – «ягня» [10, 46].

М. Алефіренко пропонує наступну класифікацію старослов'янізмів за їхніми стилістичними функціями:

- 1) старослов'янізми, що належать до нейтрального пласту лексики: «свято», «святковий»;
- 2) старослов'янізми, що мають відтінок книжності: «істина», «кормчий»;
- 3) старослов'янізми, що забарвлюють мовлення поетичністю та пишномовністю: «древо», «дщерь» [3, 59].

Класифікація С. Горської, однак, суттєво відрізняється. Вона поділяє старослов'янізми на наступні стилістичні категорії:

- 1) старослов'янізми, які слугують засобом створення піднесеного емоційного забарвлення: «вознестися», «глас», «грядущий»;
- 2) старослов'янізми як знаки християнських ідей: «Господь», «святиня», «воскресіння»;

3) старослов'янїзми як засіб історичної стилїзації: «раб», «владика», «волхв»;

4) старослов'янїзми як засіб творення комізму [10, 46].

Щодо останнього пункту слід додати, що використання старослов'янїзмів задля створення комічного є традиційним явищем: комічний ефект старослов'янїзми створюють своїм відмінним від українських слів звучанням, що, як пише Л. Мацько, «виходить за рамки психологічної звичності, яка виробилась у нас до сучасної мови» [23, 405–406]. Б. Пришва пояснює комічність старослов'янїзмів тим, що вони, будучи не завжди звичними та зрозумілими, уподібнюються в мовленні до іншомовних слів, які теж можуть використовуватися як засіб гумору [35, 73]. Яскравим прикладом подібного ефекту, створюваного старослов'янїзмами, є, наприклад, мовлення чиновника Возного з п'єси І. Котляревського «Наталка-Полтавка»: «Що ти тут, старосто мій, – теє-то, як його – розглагольствуєш з пришельцем?» [9, 192].

Стилістично забарвленими можуть бути і вже згадувані фразеологічні старослов'янїзми, але не завжди. Хоча деякі з них і досі зберігають відтінок книжності та старовини («терновий вінець», «смертний грїх»), проте деякі інші його вже втратили («плоть і кров», «на сон грядущий») [3, 61]. Цікаво, що якщо в російській мові деякі фразеологічні старослов'янїзми мають відтінок піднесення чи помпезності, то їхні українські відповідники є стилістично нейтральними: рос. «влагать в уста» – укр. «вкладати у вуста», рос. «исторгать слёзы» – укр. «проливати сльози» [3, 62].

Якщо говорити про деякі зі стилістично маркованих груп слів, а саме архаїзми (слова, які називають наявні і тепер предмети та явища, але витіснені іншими синонімічними лексемами: «рать», «дружина», «перст», «уста» [6, 152]) та варваризми, то старослов'янїзми певним чином співвідносяться з ними, не збігаючись, однак, цілком.

П. Дудик пише, що старослов'янїзми становлять окрему групу архаїзмів [13, 172–173]. Старослов'янїзми подібні до архаїзмів тим, що значна частина їх застаріла та була заступлена більш сучасними відповідниками, відійшовши до

пасивного лексичного запасу мови, але далеко не всі старослов'янізми вийшли з ужитку та далеко не всі сприймаються мовцями як застарілі, що теж є необхідною умовою для зарахування слова до архаїзмів [9, 190].

Також не можна цілком ототожнювати старослов'янізми з варваризмами: якщо варваризм – це завжди іншомовне слово, що сприймається в мовленні як чужорідний елемент, то старослов'янізми так не сприймаються тому, що є певною мірою зрозумілими для всіх слов'ян [9, 190–191].

Отже, семантичні та стилістичні особливості старослов'янizmів розглянуто.

1.4. Висновки до першого розділу

Опрацювавши наукову літературу, ми дійшли висновку, що старослов'янізми – це запозичення зі старослов'янської мови, яка була поширена в Київській Русі як мова релігійна та частково світська.

Старослов'янська мова є першою літературно-писемною мовою слов'ян, яку було створено в IX столітті грецькими монахами-місіонерами Кирилом і Мефодієм для того, щоб за допомогою неї розповсюдити ідеї християнства серед язичників-слов'ян. Її було створено на основі одного з південнослов'янських діалектів. У деяких слов'янських середньовічних державах старослов'янська стала літературно-писемною мовою: це стало можливим завдяки тому, що вона була утворена лише через кілька сотень років після розпаду праслов'янської єдності та мови, коли всі слов'янські мови ще були дуже близькими. На теренах Київської Русі старослов'янська тісно взаємодіяла з давньоруською, тобто мовою східних слов'ян того періоду, та істотно вплинула на неї. Однак старослов'янська теж зазнавала впливу народних говірок, поступово розвинувшись в іншу мову, яку називають церковнослов'янською.

Значна кількість запозичень зі старослов'янської нині наявна в українській мові. Старослов'янізми в українській мові можна визначити за

певними фонетичними ознаками (сполуки ра-, ла-, ре-, ле- на місці українських -оро-, -оло-, -ере-, -еле-; «щ»), яке походить зі [шт] і заміщує східнослов'янське [ч]; [жд], яка заміщує східнослов'янський [ж]; [йе], [йу], [а], що на початку слова заступають українські [о], [у], [йа] відповідно; сполуки Іа-, Іо-, Іу-, Іє- на початку іншомовних імен), а також морфологічними (наприклад, префікси пре-, пред-, без-, низ-, у-; суфікси -ущ-, -ющ-, -ащ-, -ящ- замість східнослов'янських -уч-, -юч-, -ач-, -яч-, -т- у дієприкметниках на пасивного стану минулого часу, -ом-, -им-, -єм-, -ар-, -атай, -ець, -зн-, -іј(а), -ниц(я), -ищ(е), -йц(я), -ніј(е), -іст(ь), -ствіј(е), -ств-, -ин(я), -ир-, -тв(а); початкові основи складних слів благо-, бого-, добро-, зло-, град-, все-, довго-, єдино-, лживо-, лже-, мало-, миро-, ново-, прісно-, сверж-, світо-, свято-, священно-, (не)удобо-, серце-, сує-, тайно-, тре-, три-, храмо-; кінцеві основи складних слів -борець, -віріє, -дійствіє, -давець, -датель, -дітель, -зрачний, -любивий, -любіє, -мудріє, -мудрий, -мисліє, -началіє, -начальний, -носити, -носний, -ношеніє, -пітіє, -приїмець, -приїмний, -словіє, -словити, -твореніє, -творити; частина -венн- у дієприкметниках). Дещо спірним, хоча і ймовірним, є старослов'янське походження слів з афіксами -аніј(е), -(е)ніј(е), -тіј(е), -іј(е), із-, іс-, воз-, во-, со- та -тел(ь). У цілому навіть формальні фонетичні та морфологічні явища, перелічені вище, не в усіх випадках можна вважати однозначною вказівкою на старослов'янське походження слова.

Говорячи про семантичні особливості старослов'янізмів, насамперед слід виокремити дві великі групи: старослов'янізми, що належать до релігійно-культурної сфери, та запозичення зі старослов'янської, які позначають абстрактні поняття. Старослов'янське походження можуть мати і власні назви. Також слід додати про фразеологічні старослов'янізми, що поділяються на три великі групи: такі, що зберегли семантико-структурну модель старослов'янської мови, такі, що виникли шляхом асоціативно-образної конденсації чи переосмислення якогось біблійного міфу чи його частини, та такі, що містять у собі згадки про церковнослов'янську писемність або ж про якісь іще більш давні лексичні явища. За стилістичними функціями

старослов'янізми поділяються на нейтрально забарвлені, експресивно забарвлені, з відтінком книжності, старослов'янізми як засіб історичної стилізації, старослов'янізми як засіб втілення християнських ідей, старослов'янізми як засіб творення комізму. Певні стилістичні функції можуть виконувати і фразеологічні старослов'янізми.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ СТАРОСЛОВ'ЯНІЗМІВ

У РОМАНІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ДИВО»

2.1. Класифікація старослов'янізмів у романі «Диво»

Старослов'янізми, наявні в романі П. Загребельного «Диво», можна поділити на наступні категорії: фонетичні, морфологічні, фонетико-морфологічні (тобто такі, які мають у собі як фонетичні ознаки старослов'янізмів, так і морфологічні), семантичні – такі, які не

характеризуються жодним формальними фонетичними чи морфологічними ознаками запозичень зі старослов'янської (Ю. Грицевич називає їх власне лексичними [11, 41]), а також стійкі вирази, які або включають в себе старослов'янізми, або безпосередньо запозичені зі старослов'янської, та до яких належать і фразеологічні старослов'янізми.

Фонетичних старослов'янізмів роману нараховується 69. Їх можна розділити на наступні категорії:

- 1) з неповноголосними сполуками ра-, ла-, ре- та ле-;
- 2) з «щ», яке походить зі [шт] та заміщує східнослов'янський [ч];
- 3) з «жд», яке заступає східнослов'янський [ж];
- 4) з [йе], яке на початку слова заміщує східнослов'янський [о];
- 5) з [йу], яке на початку слова заступає східнослов'янський [у];
- 6) з [а], яке на початку слова заміщує східнослов'янський [йа].

Найчисленнішу групу **фонетичних** старослов'янізмів у романі складають старослов'янізми з неповноголосними сполуками ра-, ла-, ре- ле-, які заступають східнослов'янські повноголосні сполуки -оро-, -оло-, -ере-, -еле- та походять з праслов'янських *or, *ol, *er, *el:

1) «благо», «блаженний», «благенький», «благий» та, вочевидь, «благодать», «благосний», «благочестивий», «благочестя», «благородний», «благодатний», «благополуччя», «благородно», «благовонний», «благополучно», «благоухання», «блаженно», «Благовіщення» – від старослов'янського «благо» («благъ») з неповноголосним -ла-, яке походить від праслов'янського *bolgo (*bolgъ) [24, т. 1, 203] при тому, що є діалектна форма «болого» [36, т. 1, 141];

2) «глава» та, вочевидь, «тринадцятиглавий» – від старослов'янського «глава», яке відповідає українському «голова» [24, т. 1, 518] та походить від праслов'янського *golva [24, т. 1, 551];

3) «владика» – від старослов'янського «владыка», що походить від праслов'янського *voldъ, від якого бере початок і українське «володіти» [24, т. 1, 409];

4) «врата» – від старослов'янського «врата», яке відповідає східнослов'янському «ворота» та походить від праслов'янського *vorta [24, т. 1, 428];

5) «град», «ограда» – від старослов'янського «градъ», яке відповідає східнослов'янському «город» [24, т. 1, 581] та походить від праслов'янського *gordъ [24, т. 1, 571];

6) «глаголити» – від старослов'янського «глаголь» («слово; мова»), яке походить від праслов'янського *golgoľ і якому, наприклад, у російській відповідає «гологолить» [24, т. 1, 518–519]

7) «дерево» – набуло поширення під впливом старослов'янської та західнослов'янських мов [24, т. 2, 124]: пол. «drzewo», чес. «dřevo», слов. «drevo», старосл. «дрѣво» і т. д. походять від праслов'янського *dervo, тоді як східнослов'янським відповідником є «дерево» [24, т. 2, 36–37]; «древляни» та «древлянський», вочевидь, звідси ж – при тому, що в давньоруській засвідчено форму «деревляне» [36, т. 2, 53];

8) «здрастуй», «здрастуйте», які через посередництво російської було запозичено від старослов'янського «съдравъствоуи» [24, т. 2, 256]: від старослов'янського «здравъ» («съдравъ»), яке відповідає українському «здоровий» і, як припускають, може походити від праслов'янського *sъdorvъ, *dorv або *sorv [24, т. 2, 255];

9) «невіглас» – від старослов'янського «невѣгласъ», яке відповідає українському «невіголос» та походить від праслов'янського *nevěgolsъ [24, т. 4, 59];

10) «облачення», «переоблачитися», «облачення» – вочевидь, від старослов'янського «облачити», яке походить від праслов'янського *obelkti [24, т. 4, 136];

11) «празнувати» – від старослов'янського «праздъникъ», що походить від «праздънь» [24, т. 4, 553–554], яке бере початок зі словосполучення «праздънь дънь», тобто «порожній (від роботи) день» та виводиться з праслов'янського *porzdънь [24, т. 4, 524];

12) «раб», «раба» та, вочевидь, «рабський» – від запозиченого через церковнослов'янське посередництво [24, т. 5, 9] старослов'янського «рабъ», яке відповідає українському «робити» [24, т. 5, 98–99] та походить від праслов'янського *orbъ [24, т. 5, 9];

13) «странник» – від запозиченого через церковнослов'янське посередництво [24, т. 5, 432] старослов'янського «страньникъ», якому в давньоруській відповідало «стороньникъ» і яке походить від старослов'янського «страна» (український відповідник – «сторона») [24, т. 5, 432], а те – від праслов'янського *storna [24, т. 5, 428];

14) «область» – через російське посередництво запозичено від старослов'янського «область», що пов'язане зі старослов'янським «обладати», відповідає українському «володіти» [24, т. 4, 135] та виводиться з праслов'янського *obolstь [24, т. 4, 136];

15) «храм» – через церковнослов'янське посередництво запозичено від старослов'янського «храмъ» [24, т. 6, 207], яке відповідає східнослов'янському «хороми» та походить від праслов'янського *xormь [24, т. 6, 202];

16) «член» – через церковнослов'янське посередництво запозичено від старослов'янського «члѣн», яке виводиться з праслов'янського *čelnь, тоді як у давньоруській зафіксовано форму «челонъ» [24, т. 6, 333];

17) «стократно» – вочевидь, від старослов'янського «краты», «кратъ» («три краты», «сьто кратъ»), яке походить від праслов'янського *kortь [24, т. 3, 79];

18) «златоуст» – вочевидь, від старослов'янського «злато», яке відповідає українському «золото» та виводиться з праслов'янського *zolto [24, т. 2, 275–276];

19) «прах» – запозичено від старослов'янського «прахъ», яке відповідає українському «порох» [24, т. 4, 557] та виводиться з праслов'янського *rogьхь [24, т. 4, 527];

20) «страмота» – від «срам», яке було запозичено від старослов'янського «срамъ» через посередництво церковнослов'янської, відповідає українському

«сором» [24, т. 5, 386] та виводиться з праслов'янського *sornъ [24, т. 5, 357];

21) «вразий» – від «враг», що запозичено від старослов'янського «врагъ» [24, т. 1, 426] через церковнослов'янське посередництво, відповідає давньоруському «ворогъ» і українському «ворог» [24, т. 1, 432] та виводиться з праслов'янського *vorgъ [24, т. 1, 426];

22) «брань» – вочевидь, походить від старослов'янського «бранити», яке відповідає українському «боронити» та виводиться з праслов'янського *borniti, утвореного від *bornъ («сварка; битва; боротьба») [24, т. 1, 233];

23) «виноград», «виноградник», «виноградний» – від запозиченого через посередництво церковнослов'янської старослов'янського «виноградъ», яке прийшло в старослов'янську як калька готського «weinagards», де основа wein- значить «вино», а -gard- – «город» або «сад» і споріднена з праслов'янським *gord- зі значенням «город» [24, т. 1, 377–378].

Проте один старослов'янїзм з неповноголоссям, наявний у романі, походить не з праслов'янських сполук *or, *ol, *el, *er. Це «крамольний» – від «крамола», що походить від старослов'янського «крамола», якому відповідає українська форма «коромоли» [24, т. 3, 75] та яке виводиться з давньоверхньонімецького «karmala» [24, т. 3, 40], не маючи відповідників у праслов'янській.

Іншу групу фонетичних старослов'янїзмів роману складають такі, де наявний «щ», що походить зі [шт] і замінює східнослов'янський [ч]:

1) «віщати» – від старослов'янського «вѣштати», якому відповідає українське -вічати [24, т. 1, 408];

2) «мощі» – від старослов'янського «мощи», похідного від «мошь» [24, т. 3, 527], що, ймовірно, пов'язане з давньоруським «мочи» – «могти» [24, т. 3, 494];

3) «община» – запозичено через давньоруське та російське посередництво від старослов'янського «объшттина», до якого в давньоруській також були відповідники «объчина», «объчии» [24, т. 4, 147];

4) «просвіщати» – від старослов'янського «просвѣштати»: імовірно, в

даному випадку «щ» заступило східнослов'янське [ч], якщо порівнювати з формами нахшталт «просвіщений» – «освічений» [24, т. 4, 601];

5) «ношно» – від церковнослов'янського «ношть», похідного від аналогічної старослов'янської форми, яка відповідає українському «ніч» [24, т. 4, 115];

6) «священний», «священик» (а також, вочевидь, «священицький» і «першосвященик») – від старослов'янського «свѣщѣньи», «свѣщѣньныи», яке відповідає українському «святий» [24, т. 5, 200].

У тексті твору наявні також декілька старослов'янізмів, у яких сполука [жд] заступила східнослов'янський [ж], а саме «нужда», «нужденний» – від старослов'янського «нужда», якому відповідає українське «нужа» [24, т. 4, 117].

Малочисельними є старослов'янізми, в яких [йу] заступив східнослов'янський [у] на початку слова:

1) «юний» (та, вочевидь, «юнак», «юнацький») – імовірно, від «юнь», до якого в давньоруській був відповідник «унь» [24, т. 6, 522];

2) «юродивий» – від старослов'янського «ѣрродь» («ѣрродивь»), до якого в давньоруській були відповідники «уродь», «уродивьи» [24, т. 6, 525].

Лише в двох старослов'янських за походженням лексемах [йе] на початку слова заступило східнослов'янське [о]: це – лексема «єдиний» та її дериват «єдинорог», що запозичені зі старослов'янської, а саме – від форми «єдинь», та відповідають східнослов'янському «один» [24, т. 2, 179].

Також лише в одному старослов'янізмі твору звук [а] на початку слова замінив східнослов'янську сполуку [йа]: це – «аз», яке, вочевидь, походить від старослов'янського «азь» та якому в давньоруській відповідало «язь», «я» [24, т. 6, 529].

Морфологічні ж старослов'янізми, яких у романі загалом 95, за формальними ознаками поділяються на наступні категорії:

1) із префіксом без- («безплотний» – від «плоть», яке походить від старослов'янського «плоть» [36, т. 2, 919]; «безгрішний» – вочевидь, від «гріх», яке є старослов'янським запозиченням [9, 190] та походить від «грѣхъ» [78, 50];

2) із префіксом со- («собор» – від старослов'янського «съборъ» [24, т. 5, 241]; «сошестя» – вочевидь, від «шество», яке виводиться від старослов'янського «шьль» [24, т. 6, 411]; «согрішити» – старослов'янське запозичення [9, 190], від форми «грѣхъ» [24, т. 1, 599]; «сотворити» (а також, вочевидь, «сотворіння», «сотворений») – зі старослов'янської [13, 92], а саме від «творити» [24, т. 5, 533]);

3) із префіксом у- («усердя» – від старослов'янського «оусърдиє» [24, т. 6, 46]; «Успення», «Успение» – від старослов'янського «Оуспєниє», що є префіксальним утворенням від «съпати» («спати») [24, т. 6, 47]);

4) із префіксом все- («всехристиянський» – від «християнин», запозиченого з грецької через посередництво церковнослов'янської, від старослов'янського «христиПнинъ», «христиПнъ» [24, т.6, 211]);

5) із префіксом воз- («вознесіння», «вознесений», «вознесеність», «возносити», «возноситися», «возведений», «возвести», «возлежати», «возвищення», «возлюбити», «возрадуватися», «возлетіти», «воздержання», «возвеличитися», «возвеличити», «воздвигнути» – дієслова на воз- (старослов'янський въз-) є суто старослов'янськими, адже саме в старослов'янській слабкий [ъ] вокалізувався, тоді як в українській він зникав – і префікс спрощувався в з- [24, т. 1, 416]);

6) із префіксом вос- («воскреслий», «воскресити», «воскреснути», «воскресіння») – вочевидь, від старослов'янського «въскрѣсати», «въскрѣсити» [24, т. 1, 430];

7) із префіксом пре- («престол» – від старослов'янського «прѣстоль» [24, т. 4, 566];

8) із префіксом пред- («предтеча» – від старослов'янського «прѣдѣтеча» [24, т. 4, 560]);

9) із суфіксом -ств- («воїнство» – від старослов'янського «воинъ» [23, 416]; «кесарство» – запозичено з грецької через церковнослов'янську, від старослов'янського «кесарь» [24, т. 1, 426]; «кошунство» – від старослов'янського «коштоунство», яке в свою чергу походить від

«коштоунъ» – «осквернитель святині» [24, т. 3, 71]; «начальство» – від «начальник», яке походить від старослов'янського «начальникъ» [24, т. 4, 53]; «християнство» – запозичено з грецької через посередництво церковнослов'янської, від старослов'янського «христиѠнинъ», «христиѠнъ» [24, т. 6, 211]; «лицемірство» – від «лицемір», яке походить від старослов'янського «лицемѣръ» [24, т. 3, 251]; «іконоборство» – від старослов'янського «икона» [36, т. 2, 492]; «перелюбство» – від «перелюб», яке походить від старослов'янського «прѣлюбы» [24, т. 4, 344]; «торжество», «торжествующий» – від старослов'янського «трѣжьство» [24, т. 5, 604]); «святотатство» – вочевидь, від «святий», яке є старослов'янським запозиченням [9, 190] і походить від «сватъ» [24, т. 5, 199–200]; «таїнство» – зі старослов'янської [10, 46], а саме від «тайти» [24, т. 5, 503]; «шество» – вочевидь, від «шестувати», яке зводиться до старослов'янського дієприкметника «шьль» [24, т. 6, 411]);

10) із суфіксом -ущ- («грядущий» – від старослов'янського «грасти», тобто «іти», «наступати», «наставати» [24, т. 1, 609]);

11) із суфіксом -іj(е) («житіє» – зі старослов'янської [36, т. 2, 376], а саме від старослов'янського «жити» [24, т. 2, 200]);

12) із суфіксом -тел(ь) («сквернитель» – від «скверна», яке, в свою чергу, походить від старослов'янського «скврѣна» [24, т. 5, 268]; «святитель», «святительский» – вочевидь, від «святий», яке є старослов'янським запозиченням [9, 190] і походить від «сватъ» [24, т. 5, 199–200].

13) із суфіксом -ищ(е): («капище» – від старослов'янського «капиште», запозиченого через церковнослов'янську [24, т. 2, 371–372]; «святилище» – вочевидь, від «святий», яке, як уже зазначено вище, є старослов'янізмом; «торжище» – старослов'янське запозичення [10, 45], а саме від «трѣгъ» [24, т. 5, 603]; «поприще» – запозичено через посередництво російської від старослов'янського «поприще» [24, т. 4, 519]);

14) із суфіксом -тв(а) («молитва» – старослов'янське запозичення [9, 190], від «молити» [24, т. 3, 501]; «паства» – від старослов'янського «паства»,

яке є калькою грецького виразу «*ποῖμνιον τοῦ Χριστοῦ*», тобто «отара Христа» [24, т. 3, 307–308]);

15) із суфіксом -іст(ь) («всюдиущість» – вочевидь, від «суший», яке походить від старослов'янського «сы», «сжшти» [24, т. 5, 489]; «святість» – від «святій», яке є старослов'янізмом [9, 190] і походить від старослов'янського «сватъ» [24, т. 5, 199–200]; «гріховність» – від «гріх», яке є старослов'янізмом [9, 190] та походить від форми «грѣхъ» [50, 78];

16) із суфіксом -ець («іконописець» – від «ікона», яке походить від старослов'янського «икона» [36, т. 2, 492]);

17) із суфіксом -зн- («неприятнь», «приятнь», «приятно» – старослов'янські запозичення [9, 190], а саме від «приПти» [24, т. 5, 586]);

18) із суфіксом -ом- («відомий» і, вочевидь, «невідомо», «невідомий», «відомо») – старослов'янські запозичення [9, 190], від «вѣдѣти» [24, т. 1, 390–391]; «рекомий» – від «ректи», яке є старослов'янізмом [13, 92] і походить від «решти», «рекж» [24, т. 5, 52–53]);

19) із суфіксом -іј(а) («братія» – старослов'янізм [10, 45], від старослов'янського «братръ», «братъ» [24, т. 1, 246]);

20) із суфіксом -ир («поводир» – старослов'янське запозичення [10, 45], а саме від «вести», «водити» [24, т. 1, 364]);

21) із суфіксом -т- («забутий», «напівзабутий» – запозичення зі старослов'янської [10, 45]: похідні від «забути», яке виводиться з за- та «бути» [24, т. 2, 215], тобто, вочевидь, від старослов'янського «быти» [24, т. 1, 308–309]);

22) із суфіксом -йц- («Трійця», в значенні Святої трійці, – від старослов'янського «троица» [24, т. 6, 643]);

23) із суфіксом -ин- («святиня» – старослов'янське запозичення [9, 90], від «сватъ» [24, т. 5, 199–200]; «милостиня» – старослов'янське запозичення [10, 45], від «милъ» [24, т. 3, 460]);

24) із суфіксом -иц- (45) «кориця» – від старослов'янського «корица», яке виводиться з «кора» [24, т. 3, 22–23]; «кирилиця» – походить від

старослов'янського «Кѹрилль» [24, т. 3, 436];

25) з першою основою бого- («богослов» – старослов'янїзм [9, 190]: вочевидь, від старослов'янських лексем «богъ» [24, т. 1, 219] і «слово» [24, т. 5, 306]);

26) з першою основою добро- («добродушний», «добродушно» – старослов'янїзми [9, 190]);

27) з першою основою довго- («довготерпіння» – старослов'янїзм [10, 45], утворений, вочевидь, від старослов'янських основ «длѣгъ» [24, т. 2, 100] і «трьпѣти» [24, т. 5, 557]);

28) з першою основою зло- («злочин», «злочинний», «злочинницьки» – старослов'янські запозичення [9, 190]);

29) з першою основою сує- («суєслів'я» – старослов'янське запозичення [10, 45]), а саме, вочевидь, від «соуи» [24, т. 5, 469] та «слово» [24, т. 5, 306]);

30) слова з одразу декількома типами морфологічних ознак старослов'янїзмів («восторжествувати» – від старослов'янського «трьжьство» [24, т. 5, 604]; «премудрість» – від «премудрий», яке є старослов'янїзмом [9, 190] і походить від форми «мждрь» [24, т. 3, 530]; «злочинність», «злочинець» – від «злочин», що є старослов'янським запозиченням [9, 190]; «Вседержитель» – походить зі старослов'янської [10, 45], а саме від «вьседръжитель» [24, т. 1, 433]; «терпимість», «нетерпимість» – від «терпимий», яке є старослов'янським запозиченням [10, 45] і походить від «трьпѣти» [24, т. 5, 557]; «добродїтельний» – вочевидь, від «добродїтель», яке є старослов'янїзмом [10, 45]).

До **фонетико-морфологічних** старослов'янїзмів, яких усього 22, належать наступні:

1) «блаженство», «благість», «Всеблагий», «благородство» – походять від старослов'янського «благо» [24, т. 1, 203] та поєднують у собі неповноголосся з афіксами старослов'янїзмів (-ств-, -їст(ь), все-);

2) «благословенний» – походить від старослов'янського «благословити» [24, т. 1, 204] та поєднує в собі неповноголосся з частиною -венн-;

3) «глашатай», «безгласний» – походять від старослов'янського «глась», що відповідає українському «голос» [24, т. 1, 521], та поєднують у собі неповноголосся з афіксами старослов'янізмів -атай, без-;

4) «многоглавність» – походить від старослов'янського «глава» [24, т. 1, 518] та поєднує в собі неповноголосся з суфіксом -іст(ь);

5) «воєдино», «єдиноземець» – походять від старослов'янського «єдинь» [24, т. 2, 179] та поєднують у собі [йе], що на початку слова заступає східнослов'янське [о], з афіксами старослов'янізмів (во-, -ець);

6) «властитель» – походить від старослов'янського «власть» [36, т. 1, 451–452], якому відповідає українське «волюсть» [24, т. 1, 410], та поєднує в собі неповноголосся зі старослов'янським суфіксом -тел(ь);

7) «владичество» – від «владика», похідного від старослов'янського «владыка» [24, т. 1, 410]: поєднує в собі неповноголосся та старослов'янський афікс -ств-;

8) «рабство», «рабиня» – походять від старослов'янського «рабъ» [24, т. 5, 98–99] і поєднують у собі неповноголосся з афіксами старослов'янізмів (-ств-, -ин-);

9) «требище» – походить від старослов'янського «трѣба» [24, т. 5, 625–626] та поєднує в собі неповноголосся та суфікс -ищ(е);

10) «тілохранитель» – походить від старослов'янського «хранити», яке відповідає українському «хоронити» [24, т. 6, 207]: поєднує в собі неповноголосся зі старослов'янським суфіксом -тел(ь);

11) «юність» – імовірно, від «юнь», до якого в давньоруській був відповідник «унь» [24, т. 5, 522]: поєднує в собі [йу], що заміщує східнослов'янський [у] на початку слова, зі старослов'янським суфіксом -іст(ь);

12) «трикратно» – вочевидь, від старослов'янського «краты», «кратъ» («три краты», «сьто кратъ»), яке походить від праслов'янського *kortъ [24, т. 3, 79]: поєднує в собі неповноголосся з три- – старослов'янською основою;

13) «благословити» – поєднує в собі основу благо- старослов'янського походження [24, т. 1, 203] та старослов'янську основу -словити;

14) «союз», «союзник» – від церковнослов'янського «съѣзь», похідного від старослов'янського «съѣзь», яке відповідає давньоруському «съвузь», «съузь» та походить від праслов'янського *sъvǫzъ [24, т. 5, 364]: праслов'янська форма, ймовірно, споріднена з *ǫzy, яке в українській дало «узи» [24, т. 6, 24]; окрім заміни початкового [y] на [йу], також містить у собі й старослов'янський префікс со-;

15) «зравиця» – через російське посередництво запозичено від старослов'янського «зравица» та походить, вочевидь, від старослов'янського «здравъ» («съдравъ»), яке відповідає українському «здоровий» і, як припускають, може походити від праслов'янського *sъdorvъ, *dorv або *sorv [24, т. 2, 255]: поєднує неповноголосся зі старослов'янським суфіксом -иц-.

Найбільшу групу старослов'янізмів роману (111 лексем) складають такі, котрі не мають жодних фонетичних або морфологічних ознак старослов'янського походження, тобто є **семантичними**:

1) «скудель», «скудельний» – від старослов'янського «скждльъ» [24, т. 5, 290];

2) «нашестья» – від старослов'янського «нашьствиѣ» [24, т. 4, 55];

3) «воїн», «воїнський» – від старослов'янського «воинъ» [24, т. 1, 416];

4) «волхв», «волх» – від старослов'янського «влъхвъ» [24, т. 1, 423];

5) «доблесний» – від старослов'янського «доблѣсть» [24, т. 2, 97];

6) «жезл» – від старослов'янського «жъзль» [24, т. 2, 192];

7) «інок», «іноцький» – від старослов'янського «инокъ» [36, т. 2, 525];

8) «ігумен», «ігуменя» – від старослов'янського «игумень», яке походить з грецької [36, т. 2, 525];

9) «іерей», «іеромонах», «протоіерей» – від старослов'янського «иѣрѣи», запозиченого з грецької [36, т. 2, 487];

10) «ідол» – від старослов'янського «идоль» [36, т. 2, 487];

11) «хрест», «хрестити», «хрещення» – запозичено з грецької через посередництво старослов'янської [24, т. 6, 209], а саме через форму «кръсть» [48, 379];

12) «келія» – запозичено з грецької через посередництво старослов'янської [24, т. 2, 421];

13) «лучший» – може бути запозичено зі старослов'янської, в якій споріднене з «лоучати» («цілитися»), «лоучати сѧ» – «траплятися» [24, т. 3, 316–317];

14) «митрополит» – запозичено з грецької через посередництво старослов'янської [24, т. 3, 468];

15) «обитель», «обитати» – від старослов'янського «обѣтель» [24, т. 4, 132];

16) «обоюдно» – від старослов'янського «обождоу» [24, т. 4, 141];

17) «плоть», «плотський», «плотояден» – від старослов'янського «плоть» [36, т. 2, 919];

18) «пря» – від старослов'янського «пърП» [24, т. 4, 618];

19) «Псалтир» – від старослов'янського «псальтырь», яке було запозичене з грецької [24, т. 4, 621];

20) «пророк» – від старослов'янського «пророкъ» [24, т. 4, 600–601];

21) «причастя» – від старослов'янського «причастіє» [24, т. 4, 583];

22) «праведник», «праведний», «неправедний» – від старослов'янського «правѣднѣ» [24, т. 4, 550];

23) «порок», «непорочний» – від старослов'янського «порокъ» [24, т. 4, 524];

24) «розтляти» – від старослов'янського «растлити», «растлѣти» [24, т. 5, 114];

25) «сущий» – від старослов'янського «сы», «сжшти» [24, т. 5, 489];

26) «грамота» – від старослов'янського «грамота», «грамата», запозиченого з грецької [24, т. 1, 583];

27) «сонм» – від старослов'янського «сѣньмѣ» [24, т. 5, 353–354];

28) «тілесний», «тілесно» – від старослов'янського «тѣлеса» [24, т. 5, 578];

29) «чин», «чиновник» – від старослов'янського «чинѣ» [24, т. 6, 321];

- 30) «лицемір» – від старослов'янського «лицѣмерь» [24, т. 3, 251];
- 31) «милосердя», «милосердний», «немилосердно» – від старослов'янського «милосрьдъ» [24, т. 3, 461];
- 32) «ікона», «іконостас» – від старослов'янського «ікона» [36, т. 2, 492];
- 33) «пришестя» – від старослов'янського «пришьствиє» [24, т. 4, 584];
- 34) «амінь» – від старослов'янського «аминь», «аминъ», запозиченого з грецької [24, т. 1, 67], а туди прийшло з гебрайської, від «āmēn» [49, 6];
- 35) «зело» – старослов'янське запозичення [3, 58];
- 36) «перст» – старослов'янське запозичення [3, 58];
- 37) «гріх», «грішити», «грішний», «гріховний», «згрішення», «грішник», «огріх» – запозичення зі старослов'янської [9, 190], а саме від «грѣхъ» [50, 78];
- 38) «Господь», «Господній» – запозичення зі старослов'янської [9, 190];
- 39) «апостол» – запозичено через старослов'янську з грецької [24, т. 1, 80];
- 40) «ересь» – запозичено через старослов'янське «єресь» з грецької [24, т. 2, 181];
- 41) «ковчег» – від старослов'янського «ковъчегъ» [36, т. 2, 700];
- 42) «древній» – походить зі старослов'янської [36, т. 2, 195–196], а саме від форм «дрєвьнь», «дрєвьльнь» [24, т. 2, 124];
- 43) «кесар» – запозичено з грецької через старослов'янське та церковнослов'янське посередництво, від старослов'янського «кесарь» [24, т. 2, 426];
- 44) «наущення» – від «наустити», яке походить від старослов'янського «наоустити» [24, т. 4, 51];
- 45) «трижди» – від старослов'янського «тришьди», «триш'ти» [24, т. 5, 637];
- 46) «суєтний» – вочевидь, від «суєта», яке є старослов'янським [3, 58] і походить від «соуєта» [24, т. 5, 468–469];
- 47) «святий» (та його деривати «присвятити», «свято», «святощі», «святково», «святковий», «висвятити», «посвятити», «освятити»,

«священництво», «священник») – старослов'янiзм [9, 190], від «сватъ» [24, т. 5, 199–200];

48) «ввергатися» – вочевидь, від «ввергнути», яке є старослов'янiзмом [13, 173] та, ймовiрно, пов'язане з «врѣшти» [24, т. 3, 352];

49) «ректи» (та, вочевидь, його деривати «обректися», «відректися», «наректи», «прирікти») – запозичення зі старослов'янської [13, 92], а саме від «решти», «рекж» [24, т. 5, 52–53];

50) «уста» – старослов'янiзм [10, 173], а саме від форми «оуста» [24, т. 6, 47–48];

51) «міжусобний» – вочевидь, від «усобиця», яке походить від старослов'янського «жсобица» [24, т. 6, 47];

52) «легіон» – запозичено з латини через грецьку та старослов'янське «легеонъ» [24, 3, 209];

53) «псалом» – походить від старослов'янського «псалъмъ» [24, т. 4, 621] або «пъсалъмъ», «пшалъмъ» [21, 60–61];

54) «херувимський» – походить від старослов'янського «хероувимъ», «херовимъ», запозиченого з грецької [24, т. 6, 171];

55) «лампада» – запозичено з середньогрецької через старослов'янське «лампада» («ламъбада») та церковнослов'янську [24, т. 3, 189];

56) «патріарх» – запозичено з грецької через старослов'янське «патриархъ», «патриархъ» та церковнослов'янську [24, т. 4, 316];

57) «осінити» – від старослов'янського «осѣнити» («похрестити»), запозиченого через церковнослов'янське посередництво [24, т. 4, 221];

58) «мармуровий», «мармур», «біломармуровий» – запозичено з грецької або латини через старослов'янське «мраморъ» і церковнослов'янську [24, т. 3, 399];

59) «баня» – походить від старослов'янського «банѦ» [24, т. 3, 136];

60) «алілуя» – походить від старослов'янського «аллилоуѦ», запозиченого через грецьку від гебрійського «hallelū jāh» («Хваліть Єгови») [24, т. 1, 61];

61) «архієрейський» – від «архієрей», що було запозичено з грецької через старослов'янські форми «архиєреи», «архиєрѣи», «арѣхиєрєи» [24, т. 1, 90];

62) «диявол» – від старослов'янського «диѠволъ», запозиченого з грецької [24, т. 2, 81];

63) «диякон», «архідиякон», «іподиякон» – від старослов'янського «диѠконъ», запозиченого з грецької [24, т. 2, 81];

64) «клір» – запозичено з грецької через старослов'янське «клиръ» і церковнослов'янську [24, т. 2, 462];

65) «істина» – старослов'янське запозичення [23, 114], а саме від «исть» [36, т. 2, 557];

66) «отрок» – від старослов'янського «отрокъ» [24, т. 4, 235].

Говорячи про старослов'янізми, наявні в тексті роману, слід звернути увагу і на стійкі вирази, яких загалом 12 і які мають у своєму складі старослов'янізми або ж побутували ще в старослов'янській: «денно і ношно» («день і ніч» [3, 62], «стати на прю» («вступати в боротьбу з ким-небудь, чим-небудь» [42, 145]), «святая святих» («щось таємне, неприступне для непосвячених; що-небудь недоторканне; що-небудь найдорожче, найзаповітніше» [5, 790]), «святий дух», «святий отець», «Царство небесне», «нині й прісно», «стольний град», «непорочне зачаття», «воскресіння Господне», «святе письмо», «безсмертний гріх». З цих стійких виразів чотири є фразеологізмами, тобто фразеологічними старослов'янізмами: «денно і ношно», «стати на прю», «святая святих», «нині й прісно». Також один з наявних у творі стійких виразів виник у результаті певної морфологічної видозміни та зміни його початкового сенсу, проведених автором, тобто є авторським неологізмом: це – «безсмертний гріх», що, вочевидь, виник внаслідок видозміни біблійного стійкого виразу «смертний гріх», через що набув у творі нових смислових відтінків («Тільки він і ця дівчина — мов божий дарунок і безсмертний гріх!» [1, 222]).

Деякі зі слів, наявних у творі та подібних до старослов'янізмів,

викликають у науковців сумніви щодо їх походження зі старослов'янської. Так, наприклад, спірним є дієслово «благати» (від якого походять «благальний», «ублажати» і, вочевидь, «благально», «благальність»): О. Мельничук виводить його від польського «błagać» [24, т. 1, 203], а а Я. Рудницький стверджує, що це власне українське слово, яке з'явилося в XVII ст. на основі старослов'янізма «благо» [36, т. 1, 140]. І. Огієнко також виводить лексему «благати» від «благо»: «шукати в когось блага для себе» [29, 244]. Слова «влада», «владний» (від яких, вочевидь, походять і наявні в тексті роману «всевладний», «всевладдя») О. Мельничук зараховує до запозичень з польської чи чеської [24, т. 1, 409], а Я. Рудницький – до старослов'янізмів одного ряду з «владька», «владсть» і так далі [36, т. 1, 450]. «Власний», «власник», «власність» (від яких, вочевидь, є похідними також і «привласнено», «власноручний») О. Мельничук виводить від польських слів «własny», «własność» [24, т. 1, 409], тоді як Я. Рудницький – від старослов'янського «владсть» [36, т. 1, 451–452]. «Властивий», «властивість» О. Мельничук етимологізує на базі польського «właściwy» [24, т. 1, 409], а Я. Рудницький – знову на базі старослов'янського «владсть» [36, т. 1, 451–452]. «Чадо», від якого походять наявні в романі «нащадок», «чадолюбивий», «браточадо», є, за однією гіпотезою, запозиченням з германських мов, спорідненим з давньосаксонським «kind» тощо, а за іншою, походить від старослов'янського «чѣдо», спорідненого з «начати», «начьнж», «коньць» [24, т. 6, 275].

Отже, старослов'янізми з роману П. Загребельного «Диво» класифіковано за фонетичними та морфологічними ознаками, а також виокремлено семантичні (власне лексичні) старослов'янізми та стійкі вирази, старослов'янські за походженням або ж з елементами старослов'янізмів. Існує також невелика кількість лексем, старослов'янське походження яких викликає сумніви.

2.2. Функціональні особливості використання старослов'янізмів у романі «Диво»

У романі розповідається про часи Ярослава Мудрого, який заснував Софійський собор у Києві [40]: те, як виглядає собор нині, можна переглянути в Додатку В. Дія в романі відбувається в кількох часових відрізках: 992–1037, 1941–1942 та 1965–1966 рр., але Софійський собор стоїть ніби на перетині них, виступаючи центральним об'єктом твору та символом, за допомогою якого автор висловлює свої роздуми про незнищенність духу народу, місце митця в суспільстві, конфлікт митця та влади тощо. У цьому допомагає також і використання старослов'янizmів: використовуючи потенціал не лише сучасної, але й стародавньої літературної мови, якою він досконало володів, автор створював не лише традиційні художні тропи та стилістичні фігури, а й наповнював «естетичним змістом безобразні мовні елементи, перетворюючи їх на систему художньо-мовного бачення світу» [15, 301].

Старослов'янizми в творі можна поділити на наступні категорії за функціями, що вони виконують:

- 1) номінативні (нейтрально забарвлені);
- 2) експресивно забарвлені;
- 3) що мають відтінок книжності;
- 4) що виступають засобом втілення історичної стилізації;
- 5) що виконують функцію втілення християнських ідей;
- 6) що мають відтінок комізму.

1. До старослов'янizmів, що виконують **номінативну функцію**, належать слова, не забарвлені емоційно, які використовують на позначення предметів дійсності. Таких старослов'янizmів нараховується 45: «здрастуй», «здрастуйте», «область», «член», «виноград», «виноградник», «виноградний», «юний», «юнак», «юнацький», «єдиний», «усердя», «начальство», «відомий», «поводир», «забутий», «напівзабутий», «милостиня», «злочин», «злочинний», «злочинницьки», «злочинність», «злочинець», «терпимість», «нетерпимість», «юність», «союз», «союзник», «воїн», «воїнський», «чин», «чиновник», «кирилиця», «кориця», «мармур», «мармуровий», «біломармуровий»,

«невідомий», «відомо», «невідомо», «присвятити», «свято», «святково», «святковий», «святощі» («За кілька днів ромейка вже була коло церкви під муром Феодосія, приїхала теж на віслюкові, мовби в намаганні уподібнитися Сивооку, мала на собі не таврований жовтий одяг візантійської блудниці, а скромний спадикий атраватік барви сушеного *винограду*, і очі в неї горіли хижим, глибоко притаєним блиском, ховали в собі той блиск, як до часу ховається солодкий густий сік у прив'яленому *виноградному* гроні» [1, 427]).

2. Друга функційна група – це старослов'янізми, які є емоційно забарвленими, надають текстові **експресивності та пафосу** та яких усього 41. С. Горська також виокремлює ці старослов'янізми, називаючи їх засобами створення піднесеного емоційного забарвлення [10, 46]. Це «невіглас», «страмота», «вражий», «торжество», «возвести», «возлежати», «возлюбити», «возрадуватися», «возлетіти», «возвеличитися», «возвеличити», «воздвигнути», «восторжествувати», «торжествующий», «возведений», «возвишення», «блаженство», «благословенний», «благословити», «доблесний», «лучший», «вознесіння», «вознесений», «возносити», «возноситися», «вознесеність», «благенький», «лицемірство», «неприятель», «приятель», «приятно», «добродушний», «добродушно», «лицемір», «милосердя», «милосердний», «немилосердно», «нужденний», «благородний», «благородно», «благородство». Цей пафос може бути різним за своєю природою: він може мати як негативний відтінок («Але тут ішлося не про звичайну війну, і переміг у ній не просто полководець чи володар – *восторжествував* заклятий ворог цілого народу, і нічого не мав він у своїй понурій душі, окрім нез'ясованої, як і його багатолітня ворожнеча до болгар, жадоби помсти» [1, 251]), так і позитивний («Але ось випадок втручається в справу, а може, то божа воля на те, щоб йому, Ярославові, стало відомо про братів задум і ось тепер, вволюючи божу волю, він повинен випередити свого брата і воздвигнути щось небачене й нечуване?» [1, 488–489]).

3. Третя функційна група – це старослов'янізми, що мають **відтінок книжності**: їх нараховується 103, серед яких є 2 фразеологічних

старослов'янізми. Це «благо», «благий», «благосний», «благочестивий», «благочестя», «благодатний», «благополуччя», «благовонний», «благополучно», «благоухання», «глава», «тринадцятиглавий», «владика», «врата», «град», «ограда», «глаголити», «древо», «здравиця», «облачення», «переоблачитися», «облачение», «празнувати», «странник», «стократно», «златоуст», «прах», «брань», «крамольний», «віщати», «просвіщати», «нощно», «нужда», «юродивий», «єдинорог», «община», «сошестя», «сотворити», «сотворіння», «сотворений», «престол», «предтеча», «воїнство», «кесарство», «кощунство», «таїнство», «шество», «грядущий», «житіє», «сквернитель», «торжище», «поприще», «рекомий», «довготерпіння», «суєслів'я», «воздержання», «премудрість», «добродітельний», «благість», «глашатай», «безгласний», «многоглавість», «воєдино», «єдиноземець», «властитель», «владичество», «тілохранитель», «трикратно», «жезл», «обитель», «обитати», «обоюдно», «плоть», «плотський», «плотояден», «пря», «розтляти», «сущий», «грамота», «сонм», «тілесний», «тілесно», «зело», «перст», «кесар», «наущення», «трижди», «суєтний», «ввергатися», «ректи», «обректися», «приріктися», «прирікти», «уста», «лампада», «істина», «денно і нощно», «стати на прю», «перелюбство», «наректи», «нашестя», «братія», «древній» («А то з землі вийшло потворне чудище, назване меском, і людським голосом передрікло *нашестя* на Палестину аравітян» [1, 570]).

4. Четверта функційна група – це старослов'янізми, що виступають засобом **втілення історичної стилізації**. Їх нараховується 19: «раб», «раба», «рабський», «капище», «рабство», «рабиня», «требище», «скудель», «скудельний», «волх», «волхв», «ідол», «міжусобний», «стольний град», «древляни», «древлянський», «іконоборство», «аз», «легіон» («“Аз“, — сказав чоловік і став на ноги, щоб мати внизу під собою цілий світ, щоб мати в своїй службі все плаваюче, повзуче, стрибаюче» [1, 423]).

5. П'ята функційна група – це старослов'янізми, що виконують функцію **втілення християнських ідей**. Їх нараховується 100, включаючи 2 фразеологічних старослов'янізми: «блаженний», «благодать», «блаженно»,

«Благовіщення», «храм», «ковчег», «мощі», «священний», «священик», «священицький», «першосвященик», «собор», «согрішити», «Успення», «Успение», «всехристиянський», «безплотний», «безгрішний», «воскреслий», «воскресити», «воскреснути», «воскресіння», «християнство», «святотатство», «святитель», «святительський», «святилище», «молитва», «паства», «всюдисущість», «святість», «гріховність», «іконописець», «Трійця», «святиня», «богослов», «Вседержитель», «Всеблагий», «інок», «іноцький», «ігумен», «ігуменя», «ієрей», «ієромонах», «протоієрей», «хрест», «хрестити», «хрещення», «келія», «митрополит», «Псалтир», «пророк», «причастя», «праведник», «праведний», «неправедний», «ікона», «іконостас», «пришестя», «амінь», «святий», «гріх», «грішити», «грішний», «гріховний», «згрішення», «грішник», «огріх», «апостол», «єресь», «висвятити», «посвятити», «освятити», «святенництво», «святенник», «псалом», «херувимський», «патріарх», «осінити», «алілуя», «архієрейський», «диявол», «баня», «диякон», «архідиякон», «іподиякон», «клір», «порок», «непорочний», «Господь», «Господній», «святая святих», «святий дух», «святий отець», «Царство небесне», «нині й прісно», «непорочне зачаття», «воскресіння Господнє», «свiate письмо», «безсмертний гріх» («Християни ховають своїх големи та убогими, бо ж вони йдуть у Царство небесне, де їх і зодягнуть, і нагодують, і напоять» [1, 44]).

6. С. Горська, окрім зазначених вище стилістичних функцій старослов'янізмів, також виокремлює функцію **творення комізму**, коли старослов'янізми вводяться у текст твору для того, щоб підкреслити комічний ефект певної ситуації [10, 46]. Цю функцію в романі теж представлено, хоч і набагато менш ширше: «отрок» («— Пришелелупуватий трохи *отрок*, — чмихнула Ягода, — здоровий, як тур, а бурмоче про якусь глину... Коли ж це жіноче діло... Тітка Звенислава он...» [1, 152]).

Отже, функції старослов'янізмів у романі П. Загребельного «Диво» розглянуто.

2.3. Висновки до другого розділу

Опрацювавши текст роману П. Загребельного «Диво», ми виявили 309 старослов'янізмів. Старослов'янізми твору поділяються на фонетичні, морфологічні, фонетико-морфологічні, власне лексичні (семантичні) та стійкі вирази, які мають у своєму складі старослов'янізми або походять зі старослов'янської.

Фонетичних старослов'янізмів нараховується 69 (з неповноголосними сполуками ра-, ла-, ре- та ле-, які заступають східнослов'янські повноголосні сполуки -оро-, -оло-, -ере-, -еле- та здебільшого походять з праслов'янських *or, *ol, *er, *el; з «щ», що замінює східнослов'янське [ч]; зі сполукою [жд], що заступає східнослов'янське [ж]; зі звукосполукою [йу], що заступає східнослов'янський [у] на початку слова; зі звукосполукою [йе], що заступає східнослов'янський [о] на початку слова; з [а], що заступає східнослов'янську звукосполуку [йа] на початку слова), морфологічних – 95 (з префіксами без-, со-, у-, все-, воз-, вос-, пре-, пред-; з суфіксами -ств-, -ущ-, -іj(е), -тел(ь), -ищ(е), -тв(а), -іст(ь), -ець, -зн-, -ом-, -іj(а), -ир, -т-, -йц-, -ин-; складні слова з першими основами бого-, добро-, довго-, зло-, сує-; лексеми з одразу декількома типами морфологічних ознак старослов'янського походження), фонетико-морфологічних – 22. власне лексичних – 111, стійких виразів – 12 (з яких виокремлюється 4 фразеологічних старослов'янізми). Двадцять лексем також належать до спірних, щодо яких науковці сумніваються, чи можна їх зарахувати до запозичень зі старослов'янської.

Проаналізувавши старослов'янізми роману за стилістичними функціями, ми з'ясували, що старослов'янізми роману поділяються на такі, що виконують номінативну функцію (45 старослов'янізмів), функцію експресивної забарвленості (41 старослов'янізм), функцію відтінку книжності (103 старослов'янізми), функцію втілення історичної стилізації (19 старослов'янізмів), функцію втілення християнських ідей (100 старослов'янізмів) і функцію творення комізму (1 старослов'янізм).

Фразеологічні старослов'янізми, наявні в тексті твору, також є стилістично забарвленими, зберігаючи відтінок урочистості: два з них виконують функцію відтінку книжності, а ще два – функцію втілення християнських ідей. Один з наявних фразеологічних старослов'янізмів є авторським неологізмом.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СТАРОСЛОВ'ЯНІЗМІВ У РОМАНІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ЄВПРАКСІЯ»

3.1. Класифікація старослов'янізмів у романі «Євпраксія»

Старослов'янізми, наявні в романі, можна поділити на фонетичні, морфологічні, фонетико-морфологічні, семантичні й імена старослов'янського походження.

Доволі велику групу становлять **фонетичні** старослов'янізми. Їх нараховується 28, а саме:

1) слова з неповноголосними сполуками -ра- (ра-), -ла- (ла-), -ре-, -ле- замість повноголосних східнослов'янських -оро- (ро-), -оло- (ло-), -ере-, -еле-: «раб» [9, 190] – від запозиченого через церковнослов'янське посередництво [24, т. 5, 9] старослов'янського «рабъ», яке відповідає українському «робити» [24, т. 5, 98–99] та походить від праслов'янського *orbъ [24, т. 5, 9]; «благо», «благий», «благородний», «благодать», «благословення», «блаженний», «благовістити», «благочестивий», «благочестя» [36, т. 1, 141] – від старослов'янського «благо», яке походить від праслов'янського *bolgo та

відповідником до якого у східнослов'янських мовах є «болого» [36, т. 1, 141]; «прах» – запозичено від старослов'янського «прахъ», яке відповідає українському «порох» [24, т. 4, 557] та виводиться з праслов'янського *rogъ [24, т. 4, 527]; «глава» – від старослов'янського «глава», яке відповідає українському «голова» [18, 518] та походить від праслов'янського *golva [24, т. 1, 551]; «крамола» – походить від старослов'янського «крамола», якому відповідає українська форма «коромоли» [24, т. 3, 75] та яке виводиться з давньоверхньонімецького «karmala» [24, т. 3, 40], не маючи відповідників у праслов'янській; «храм» – через церковнослов'янське посередництво запозичено від старослов'янського «храмъ» [24, т. 6, 207], яке відповідає східнослов'янському «хороми» та походить від праслов'янського *xomъ [24, т. 6, 202]; «виноград» – від запозиченого через посередництво церковнослов'янської старослов'янського «виноградъ», яке прийшло в старослов'янську як калька готського «weinagards», де основа wein- значила «вино», а -gard- – «город» або «сад» і була споріднена з праслов'янським *gord- зі значенням «город» [24, т. 1, 377–378]; «невіглас» – від старослов'янського «невѣгласъ», яке відповідає українському «невіголос» та походить від праслов'янського *nevęgolsъ [24, т. 4, 59]; «область» – через російське посередництво запозичено від старослов'янського «область», що пов'язане зі старослов'янським «обладати», відповідає українському «володіти» [24, т. 4, 135] та виводиться з праслов'янського *obolstъ [24, т. 4, 136]; «глаголати» – від старослов'янського «глаголь» («слово; мова»), яке походить від праслов'янського *golgolъ і якому, наприклад, у російській відповідає «гололोलить» [24, т. 1, 518–519]; «древлянський» – вочевидь, теж неповноголосна форма, тому що в давньоруській був відповідник «деревляне» [36, т. 2, 53];

2) слова з «щ» замість східнослов'янського [ч]: «дщерь» – імовірно, походить від старослов'янського «дъщи», якому в українській мові відповідає «дочка» [24, т. 2, 116]; «священик», «священний» – від старослов'янського «свѣщєнїи», «свѣщєнънїи», яке відповідає українському «святий» [24, т.

5, 200]; «мощі» – від старослов'янського «мощи», похідного від «мошь» [24, т. 3, 527], що, ймовірно, пов'язане з давньоруським «мочи» – «могти» [24, т. 3, 494], а конотація з силою та могутністю виникла тому, що саме так перші слов'янські перекладачі грецьких церковних книг переклали грецьке їх позначення – «dynameis» [28, т. 3, 131];

3) одне слово з [жд] замість східнослов'янського [ж]: «нужда» – від старослов'янського «ноужда», українським відповідником до якого є «нужа» [24, т. 2, 117];

4) слова з [йе] замість східнослов'янського [о] на початку слова: «єдиний», «єдинорог» – від «єдинъ» [36, т. 2, 319–320], яке відповідає східнослов'янському «один» [24, т. 2, 63];

5) одне слово з [йу] замість східнослов'янського [у] на початку слова: «юний», імовірно, походить від «юнь», до якого в давньоруській був відповідник «унъ» [24, т. 6, 522] – наприклад, у «Слові про Ігорів похід» маємо фоазу «Плачется мати по уноши» [28, т. 4, 531];

б) одне слово з [а] замість східнослов'янського [йа] на початку слова: «аз» вочевидь, походить від старослов'янського «азъ», якому в давньоруській відповідало «язъ», «я» [24, т. 6, 529].

До **морфологічних** старослов'янізмів, яких налічується 24, належать лексеми:

1) з префіксами вос-, воз-: «воскреснути» – від старослов'янського «въскрьсати» [24, т. 1, 430]; «возвіщати» – старослов'янське запозичення [23, 42], а саме від «вѣдѣти» [24, т. 1, 390–391]; «воздати» – старослов'янське запозичення [23, 114], а саме від «дати» [24, т. 2, 13–15]; «возвисити» – старослов'янське запозичення [13, 173], а саме від «высокъ» [24, т. 1, 382–383]; «воздвигнути» – старослов'янське запозичення [23, 114], а саме від «двигнѣти» [24, т. 2, 17]; «возвести» – старослов'янське запозичення [23, 114], а саме від «вести» [24, т. 1, 363–364]; «возсідати» – старослов'янське запозичення [23, 289], а саме від «сѣдѣти» [24, т. 5, 226–227];

2) з префіксом со-: «сотворити» – старослов'янське запозичення [23, 289], а саме від «творити» [24, т. 5, 533]; «собор» – походить від старослов'янського «сѣборъ» [24, т. 5, 340–341]; «совість» – походить від старослов'янського «сѣвѣсть», яке виводиться з «вѣдѣти» [24, т. 5, 342];

3) з префіксом пре-: «престол» – від «прѣстоль», утвореного за допомогою префікса прѣ- (пере-) від «стѣлати» («слати», «стелити») [24, т. 4, 566];

4) з суфіксом -тел(ь): «учитель» – старослов'янське запозичення [9, 190], а саме від «оучити» [24, т. 6, 56–57];

5) з суфіксом -ин-: «святиня» – старослов'янське запозичення [9, 190], а саме від «свѣтъ» [24, т. 5, 199–200];

6) з суфіксом -тв-: «молитва» – старослов'янське запозичення [9, 190], а саме від «молити» [24, т. 3, 501];

7) з суфіксом -ом-: «відомий» – старослов'янське запозичення [9, 190], а саме від «вѣдѣти» [24, т. 1, 390–391];

8) з суфіксом -ець: «Творець» – старослов'янське запозичення [9, 190], а саме від «творити» [24, т. 5, 533];

9) з суфіксом -иц-: «кориця» – походить від старослов'янського «корица» [24, т. 3, 22–23];

10) з суфіксом -ств-: «торжество» – походить від старослов'янського «трѣжьство» [24, т. 5, 604]; «іконоборство» – походить від старослов'янського «икона» [36, т. 2, 492] та «брати» («борѣж») [24, т. 1, 234];

11) з суфіксами -ущ-, -ющ-: «живущий» – старослов'янське запозичення [23, 42], а саме від «жити» [24, т. 2, 199–200]; «цілющий» – старослов'янське запозичення [23, 42], а саме від «цѣль» [24, т. 6, 257];

12) «Трійця» (у значенні святої Трійці) – походить від старослов'янського «троица» [24, т. 5, 643];

13) з першою основою зло-: «злочин» – старослов'янське запозичення [9, 190], а саме від «зль» [24, т. 2, 266] і «чинити» [24, т. 6, 322–323];

14) з кількома афіксами старослов'янського походження: «знайомство» – старослов'янське запозичення [3, 59], а саме від «знати» [24, т. 2, 270].

Фонетико-морфологічні старослов'янізми, яких усього 7, – це лексеми, що поєднують у собі як фонетичні, так і морфологічні ознаки старослов'янського походження, а саме:

1) «воєдино» – старослов'янське запозичення [3, 58], а саме від «їєдинь», яке відповідає східнослов'янському «один» [24, т. 2, 063]: має в собі як фонетичну ознаку старослов'янського походження ([йє] замість східнослов'янського [о] на початку слова), так і морфологічну (префікс во-);

2) «власяниця» – походить від старослов'янського «власѣница», що пов'язане з іменником «влась», український відповідник якого – «волос» [24, т. 1, 410]: поєднує в собі фонетичну ознаку старослов'янського походження (неповноголосся) з морфологічною (префікс -иц-);

3) «блаженство» – від старослов'янського «благо», яке походить від праслов'янського *bolgo та відповідником до якого у східнослов'янських мовах є «болого» [36, т. 1, 141]: поєднує в собі фонетичну ознаку (неповноголосся) з морфологічною, тобто суфіксом -ств-;

4) «владичиця» – за Я. Рудницьким, походить від старослов'янського «власть» [36, т. 1, 451–452], якому відповідає українське «волося» [24, т. 1, 410]: поєднує в собі фонетичну ознаку старослов'янського походження (неповноголосся) з морфологічною (суфікс -иц-);

5) «єдиноборство» – за Я. Рудницьким, походить від старослов'янського «їєдинь» [36, т. 2, 319–320], яке відповідає східнослов'янському «один» [24, т. 2, 63], і «брати» («боръж») [24, т. 1, 234]: поєднує в собі фонетичну ознаку старослов'янського походження ([йє] замість східнослов'янського [о] на початку слова) з морфологічною, тобто суфіксом -ств-;

6) «благословити» – поєднує в собі основу благо- старослов'янського походження [24, т. 1, 203] та старослов'янську основу -словити;

7) «благословенний» – походить від старослов'янського «благословити» [24, т. 1, 204] та поєднує в собі неповноголосся з частиною -венн-.

Найбільшу групу становлять **семантичні або власне лексичні** старослов'янізми, яких нараховується 44:

- 1) «плоть» – походить від старослов'янського «плоть» [36, т. 2, 919];
- 2) «суета» – старослов'янське запозичення [3, 58], а саме від «соуєта» [24, т. 6, 468–469];
- 3) «святковий», «святий» – старослов'янські запозичення [3, 58], а саме від «сватъ» [24, т. 5, 199–200];
- 4) «істина» – старослов'янське запозичення [23, 114], а саме від «истъ» [36, т. 2, 557];
- 5) «пророк» – походить від старослов'янського «пророкъ» [24, т. 4, 600–601];
- 6) «грѣхъ» – старослов'янське запозичення [9, 190], а саме від «грѣхъ» [50, 78];
- 7) «Господь» – старослов'янське запозичення [9, 190], а саме від «господь» [24, т. 1, 574–575];
- 8) «уста» – старослов'янське запозичення [13, 173], а саме від «оуста» [24, т. 6, 47–48];
- 9) «саван» – через старослов'янське «саванъ» було запозичено з грецької [24, т. 5, 159];
- 10) «сіяти» (у значенні «сяяти») – походить від старослов'янського «сиѲти» [24, т. 5, 259];
- 11) «твердь» – походить від старослов'янського «тврѣдь» [24, т. 5, 532];
- 12) «хрест» – було запозичено з грецької через посередництво старослов'янської [24, т. 6, 209], а саме через форму «крѣсть» [48, 379];
- 13) «Євангеліє» – було запозичено з грецької через старослов'янське «євангелиѲ», «євангелиѲ» [24, т. 2, 175];
- 14) «жертва» – має старослов'янське походження [28, т. 2, 39], а саме від «жрътва» [24, т. 2, 194]: О. Стрижак пов'язує це слово з сучасним українським дієсловом «жертити» та зі старослов'янським дієсловом «жърж» – «створюю жертву» [41, 47];

15) «будень» – має старослов'янське походження, може бути пов'язаним зі словом «бѣдѣти» («не спати; вартувати; працювати») [29, 282];

16) «грудень» – має старослов'янське походження [30, 122], а саме від «гроудьнь» [24, т. 1, 604];

17) «монастир» – походить від старослов'янського «монастырь», «манастырь» [30, 470];

18) «монах» – походить від старослов'янського «манахъ» [30, 472];

19) «заповідь» – старослов'янське запозичення [23, 114], а саме від «заповѣдь» [24, т. 2, 236];

20) «алілуя» – походить від старослов'янського «аллилоу□», запозиченого через грецьку від гебрійського «hallelū jāh» («Хвалить Єгови») [24, т. 1, 61];

21) «аметист» – через старослов'янське «амѣтоустъ» запозичено з грецької [24, т. 1, 67];

22) «апостол» – через старослов'янське «апостоль» запозичено з грецької [24, т. 1, 80];

23) «аромат» – через старослов'янське «аромать» запозичено з грецької [24, т. 1, 87];

24) «бісер» – через старослов'янське «бисеръ» («бисъръ», «бисъръ») було запозичено з болгарської – тюркської мови, яка колись побутувала на території нинішньої Болгарії [24, т. 1, 202];

25) «волхв» – походить від старослов'янського «влѣхвъ» [24, т. 1, 423];

26) «грамота» – від старослов'янського «грамота» («грамата»), запозиченого з грецької [24, т. 1, 583];

27) «нард» (пахуча трава, що походить з Індії; ароматична речовина з неї) через старослов'янське «нардъ» було запозичено з грецької [24, т. 4, 42];

28) «обитель» – походить від старослов'янського «обѣтель» [24, т. 4, 132];

29) «одкровення» – походить від старослов'янського «одкрѣвениѣ» [24, т. 4, 160];

30) «опріснок» (корж, спечений з прісного тіста) – походить від старослов'янського «опрѣснѣкъ» [24, т. 4, 204];

31) «перелюб» – від «перелюб», яке походить від старослов'янського «прѣлюбы» [24, т. 4, 344];

32) «порок» – походить від старослов'янського «порокъ» [24, т. 4, 524];

33) «праведний» – походить від старослов'янського «правѣднѣ», а те – від «правда», що відповідає українському «правда» [24, т. 4, 550];

34) «псалом» – походить від старослов'янського «псалѣмъ» [24, т. 4, 621] або «пѣсалѣмъ», «пѣсалѣмъ» [21, 60–61];

35) «Псалтир» – походить від старослов'янського «псалѣтырь», яке було запозичено з грецької [24, т. 4, 621];

36) «пучина» – походить від старослов'янського «пѣчина» [24, т. 4, 645];

37) «ересь» – запозичено через старослов'янське «ѣресь» з грецької [24, т. 2, 181];

38) «ковчег» – походить від старослов'янського «ковѣчегъ» [36, т. 2, 700];

39) «іюль» – походить від старослов'янського «июлии» [36, т. 2, 1110];

40) «милосердний» – походить від старослов'янського «милосрѣдѣ» [24, т. 3, 461];

41) «небеса» – походить від старослов'янського «небеса» [24, т. 4, 56];

42) «плащ» – старослов'янське запозичення [9, 190], а саме від «плаштѣ» [24, т. 4, 435];

43) «сущий» – походить від старослов'янського «сы», «сѣшти» [24, т. 5, 489].

До імен старослов'янського походження, яких у тексті роману налічується 12, належать наступні:

1) «Давид» – через старослов'янське «Давидъ» («Давыдъ») було запозичено з грецької, а туди прийшло з гебрійської [24, т. 2, 8];

2) «Єва» – через старослов'янську та церковнослов'янську мови прийшло з грецької, а туди – від давніх євреїв (старослов'янські форми – «Євъга», «Єуа», «Єуга», «Євга», «ІЄвъга», «ІЄуга») [24, т. 2, 175];

3) «Євпраксія» – через старослов'янське «Євпракси□» було запозичено з грецької [24, т. 2, 177];

4) «Іоанн» – вочевидь, від старослов'янського «Іоанъ», «Іоаннъ», яке було запозичено з грецької [24, т. 2, 287–288];

5) «Август» – через старослов'янське «Авьгоустъ» запозичено в українську з грецької [24, т. 1, 41];

6) «Адам» – через старослов'янське «Адамъ» та грецьку мову запозичено з гебрайської [24, т. 1, 48];

7) «Андроник» – через старослов'янське «Аньдроникъ» було запозичено в давньоруську з грецької [24, т. 1, 73];

8) «Валентин» – через старослов'янське «Валеньтинъ» і грецьку мову було запозичено з латини [24, т. 1, 324];

9) «Варвара» – через старослов'янське «Варвара» було запозичено з грецької [24, т. 1, 329–330];

10) «Віктор» – через старослов'янське «Викторъ», «Виктории» було запозичено з грецької [24, т. 1, 398–399];

11) «Віталій» – через старослов'янське «Виталии» було запозичено з грецької [24, т. 1, 405];

12) «Григорій» – через старослов'янське «Григории» було запозичено з грецької [24, т. 1, 593–594].

Деякі зі слів, наявних у творі та подібних до старослов'янізмів, викликають у науковців сумніви щодо їх старослов'янського походження. Так, наприклад, спірним є слово «благати»: О. Мельничук виводить його від польського «błagać» [24, т. 1, 203], а Я. Рудницький стверджує, що це власне українське слово, яке з'явилося в XVII ст. На основі старослов'янізма «благо» [36, т. 1, 140]. І. Огієнко також виводить це дієслово від «благо»: «шукати в когось блага для себе» [29, 244]. «Власний», «власник», «власність» О. Мельничук виводить від польських слів «własny», «własność» [24, т. 1, 409], тоді як Я. Рудницький – від старослов'янського «власть» [36, т. 1, 451–452]:

звідти ж, вочевидь, і наявні в тексті роману «властивий», «власниця», «власноручно».

Отже, старослов'янізми з роману П. Загребельного «Диво» класифіковано за фонетичними та морфологічними ознаками, а також виокремлено семантичні старослов'янізми та старослов'янські за походженням особові імена. Існує також невелика кількість лексем, старослов'янське походження яких викликає сумніви.

3.2. Основні функціональні характеристики старослов'янзмів у романі «Євпраксія»

У романі «Євпраксія» розповідається про часи Давньої Русі, а саме – про княгиню Євпраксію, яку ще дитиною було вивезено до далеких германських земель. Роман було написано на основі реальних історичних подій [14]; сучасне зображення головної героїні твору можна переглянути в Додатку Г.

Старослов'янізми в творі можна поділити на наступні категорії за функціями, що вони виконують:

- 1) номінативні (нейтрально забарвлені);
- 2) експресивно забарвлені;
- 3) що мають відтінок книжності;
- 4) що виступають засобом втілення історичної стилізації;
- 5) що виконують функцію втілення християнських ідей.

1. До старослов'янзмів, що виконують **номінативну функцію**, належать слова, не забарвлені емоційно, які використовують на позначення предметів дійсності. Таких старослов'янзмів нараховується 26, включаючи деякі особові імена: «виноград», «область», «єдиний», «юний», «совість», «учитель», «відомий», «кориця», «цілющий», «злочин», «знайомство», «святковий», «саван», «аромат», «бісер», «грамота», «будень», «грудень», «милосердний», «небеса», «плащ», «Валентин», «Варвара», «Віктор», «Віталій», «Григорій» («Вночі сиділи коло вогню, обтинали ножами смачну

печеню, жерли, рикали, запускали один в одного обгризеними маслаками, розвогненними очима зирили в темряву на повози, бачили там жбани й миси зі срібла, саджені дорогим камінням, золочені кубки, чари з мінливого скла, дріт золотий і мідний, *бісер* і бурштин, паволоки з грифонами й довгохвостими райськими птахами, хутра такі пишні й густі, що не продмеш, мечі гнучкості такої, що, звинуті в обруч, не ламалися. Все те їхнє, все те для них, все те в Саксонію!» [2, 66]).

2. Друга функційна група – це старослов'янізми, які надають текстові **експресивності та пафосу** та яких усього 12. Це «невіглас», «возвіщати», «воздати», «возвисити», «воздвигнути», «возвести», «возсідати», «торжество», «благословення», «благословенний», «благословити», «блаженство» («На соборі мають бути вирішені важливі питання віри, слід сподіватися, що в діях християнства це буде собор найзнаменитіший, бо від нього поведе початок велика священна війна за *торжество* віри, але, керуючись безмежною божою милістю, вони готові приділити увагу також імператриці з її скаргою на негідну поведінку германського імператора» [2, 357]).

3. Третя функційна група – це старослов'янізми, що мають **відтінок книжності**: їх налічується 34. Це «благо», «благословити», «благий», «благородний», «благовістити», «благочестивий», «благочестя», «прах», «глава», «крамола», «глаголати», «дщерь», «нужда», «єдинорог», «сотворити», «престол», «живущий», «воєдино», «єдиноборство», «плоть», «суєта», «істина», «уста», «сіяти», «твердь», «жертва», «аметист», «нард», «обитель», «одкровення», «перелюб», «пучина», «іюль», «сущий» («Невже навіть це має відбуватися в отакій ганьбі, невже й чутливість людська мав бути принесена в *жертву* імператорським умовностям і незбагненим вимогам державності?» [2, 189]).

4. Четверта функційна група – це старослов'янізми, що виступають засобом **втільнення історичної стилізації**. Їх нараховується 8, включаючи деякі застарілі особові імена: «раб», «древлянський», «іконоборство», «волхв», «аз», «Євпраксія», «Август», «Андроник» («Коли й написано, що Святослав

сплодив сина з рабинею Малушею, то не вбачалося в тім нічого образливого, бо ж відомо було всім, кому треба: рабиня та — з князівського роду, донька древлянського князя Мала, упокореного нещадпо-мстиво княгинею Ольгою, яка відторгнула Мала від його питомих Дерев і, полонивши, замкнула доживати вік свій у Любочі — мовби й князь і водночас раб, а донька, виходить, рабиня» [2, 32–33]).

5. П'ята функційна група – це старослов'янізми, що виконують функцію **втілення християнських ідей**. Їх усього 36, включаючи деякі особові імена, що мають яскраво виражену християнську конотацію: «благодать», «блаженний», «храм», «священник», «священний», «мощі», «воскреснути», «собор», «святиня», «молитва», «святий», «пророк», «гріх», «Господь», «Трійця», «хрест», «Євангеліє», «монастир», «монах», «заповідь», «алілуя», «апостол», «опріснок», «порок», «праведний», «псалом», «Псалтир», «єресь», «Творець», «власяниця», «ковчег», «Іоанн», «Давид», «Єва», «Адам» («– Ми з найсвятішим папою Урбаном знайшли цього чоловіка, ми почули його праведний голос, послали йому благословення, підняли його з пониження і забуття» [2, 322]).

Отже, функції старослов'янізмів у романі П. Загребельного «Євпраксія» розглянуто.

3.3. Висновки до третього розділу

Опрацювавши текст роману П. Загребельного «Диво», ми виявили 115 старослов'янізмів. Старослов'янізми твору поділяються на фонетичні, морфологічні, фонетико-морфологічні, власне лексичні (семантичні) та імена старослов'янського походження.

Фонетичних старослов'янізмів нараховується 28 (з неповноголосними сполуками ра-, ла-, ре- та ле-, які заступають східнослов'янські повноголосні сполуки -оро-, -оло-, -ере-, -еле- та здебільшого походять з праслов'янських *or, *ol, *er, *el; з «щ», що замінює східнослов'янське [ч]; зі сполукою [жд], що

заступає східнослов'янське [ж]; зі звукосполюкою [йу], що заступає східнослов'янський [у] на початку слова; зі звукосполюкою [йе], що заступає східнослов'янський [о] на початку слова; з [а], що заступає східнослов'янську звукосполюку [йа] на початку слова), морфологічних – 24 (з префіксами вос-, воз-, со-, пре-; з суфіксами -тел(ь), -ин-, тв-, -ом-, -ець, -иц-, -ств-, -ущ-, -ющ-; складні слова з першою основою зло-; лексеми з одразу декількома типами морфологічних ознак старослов'янського походження), фонетико-морфологічних – 7, власне лексичних – 44, імен старослов'янського походження – 12. Сім лексем також належать до спірних, щодо яких науковці сумніваються, чи можна їх зарахувати до запозичень зі старослов'янської.

Проаналізувавши старослов'янізми роману за стилістичними функціями, ми з'ясували, що старослов'янізми роману поділяються на такі, що виконують номінативну функцію (26 старослов'янізмів), функцію експресивної забарвленості (12 старослов'янізмів), функцію відтінку книжності (34 старослов'янізми), функцію втілення історичної стилізації (8 старослов'янізмів), функцію втілення християнських ідей (36 старослов'янізмів). Імена старослов'янського походження, як-от застарілі чи тісно пов'язані з християнством, теж виконують стилістичні функції.

РОЗДІЛ 4.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТАРОСЛОВ'ЯНІЗМІВ І ЇХНІХ ФУНКЦІЙ У РОМАНАХ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ДИВО» ТА «ЄВПРАКСІЯ»

4.1. Компаративний аналіз функційного використання фонетичних старослов'янizmів у романах

Щоб зробити компаративний аналіз функційного використання фонетичних старослов'янizmів у романах, спочатку звернемо більш детальну увагу на їхні функції, визначимо спільне та відмінне.

Фонетичні старослов'янizми в романі «Диво» виконують наступний набір функцій:

1) номінативна функція (11 лексем): «здраслуй», «здраслуйте», «область», «член», «виноград», «виноградник», «виноградний», «юний», «юнак», «юнацький», «єдиний» («Виразність передається через постаті, постаті розкладаються на *члени*, *члени* – на поверхні, що сполучаються, мов грані діаманта, однак без притаманного йому природного холоду» [1, 400]);

2) функція емоційного забарвлення, експресивності та пафосу (7 лексем): «невіглас», «страмота», «вражий», «благенький», «нужденний», «благородний», «благородно» («Земля твоя – *страмота* суцільна» [1, 358]);

3) функція відтінку книжності (35 лексем): «благо», «благий», «благосний», «благочестивий», «благочестя», «благодатний», «благополуччя», «благовонний», «благополучно», «благоухання», «глава», «тринадцятиглавий», «владика», «врата», «град», «ограда», «глаголити», «дерево», «облачення», «переоблачитися», «облачення», «празнувати», «странник», «стократно», «златоуст», «прах», «брань», «крамольний», «нощно», «нужда», «юродивий», «єдинокор», «община», «віщати», «просвіщати» («Зроблений з двох грубих дубових брусів, скріплених намертво хитрим дерев'яним замком, він був закопаний, певно, ще глибше, ніж *прах* небіжчика, і мав стояти при дорозі довго-предовго, щоб кожен, хто їхатиме, не минув його своїм поглядом і впокорявся від споглядання чужої смерті» [1, 98]);

4) функція втілення історичної стилізації (6 лексем): «раб», «раба», «рабський», «древляни», «древлянський», «аз» («А ставили їх гречини, наш люд тягав камінь з землі *древлянської*, а майстри грецькі зиждили і зсередини

прикрасили іконами, хрестами, сосудами, що їх узяв князь Володимир з Корсуня, а ще – красою невимовною» [1, 133]);

5) функція втілення християнських ідей (10 лексем): «блаженний», «благодать», «блаженно», «Благовіщення», «храм», «моці», «священний», «священик», «священицький», «першосвященик» («Бо тоді Київ здавався їм великим, безмежним цвинтарем, а *храми*, собори, монастирі на його задощених пагорбах стояли, мов каплиці смутку, і хрести на них – наче кістляві символи вмирання» [1, 44]).

Фонетичні старослов'янізми в романі «Євпраксія» виконують той же самий набір функцій, але з певними відмінностями:

1) номінативна функція (4 лексеми): «виноград», «область», «єдиний», «юний» («Довкола імператорського намету — ціле полотняне містечко, тріпотіли на легенькому вітерці різнобарвні стяги, небо над Рейном було чисте, голубе, сонце світило яскраво, серпень був у розпалі, на рейнських горах дозрівав *виноград*, дороги обставлені цікавим людом, до Кельна стяглося мало не пів-Германії — усім кортіло побачити» [2, 205]);

2) функція емоційного забарвлення, експресивності та пафосу (1 лексема): «невіглас» («Чи тому, що віра походить від простого Христа й розповсюджена *невігласами*-апостолами і ви боїтеся розуму, людської думки, людської душі?» [2, 250]);

3) функція відтінку книжності (13 лексем): «благо», «благий», «благородний», «благовістити», «благочестивий», «благочестя», «прах», «глава», «крамола», «глаголати», «дщерь», «нужда», «єдинорог» («Папа Григорій почав війну, яка розколола весь західний світ, Урбан хотів довести війну до кінця, знищити імператора, виконати заповідання Григорія-Гільдебранда про те, що імперія повинна бути світським мечем у руках церкви господньої і її *глави* — римського папи» [2, 308]);

4) функція втілення історичної стилізації (3 лексеми): «раб», «древлянський», «аз» (Їдуть кудись вої, їдуть духовні особи, державні люди, гінци з грамотами, посли, збирачі данин, каравани купців, монахи-втікачі, вічно

шукають пристановища нещасні *раби*, метаються грабіжники, волоцюги, насакають кочівники, які живуть на конях, випереджають усі чутки й вітри, ведуть вовче життя» [2, 70]);

5) функція втілення християнських ідей (6 лексем): «благодать», «блаженний», «храм», «священник», «священний», «моці» («Бодо щось вимовляв, здається, слово «*beati*» — *блаженні*» [2, 100]).

При порівнянні функцій фонетичних старослов'янizmів у «Диві» та «Євпраксії» стає очевидно, що в першому романі вони представлені куди ширше: кількість старослов'янizmів, що використовуються задля надання різних стилістичних відтінків, стосовно кожної функції є значно ширшою, ніж відповідні множини старослов'янizmів у «Євпраксії».

Номінативна (тобто не забарвлена емоційно) функція в обох романах представлена невеликою кількістю лексем старослов'янського походження: і там, і там це:

1) старослов'янizми з неповноголоссям (здрастуй», «здрастуйте», «область», «член», «виноград», «виноградник», «виноградник» у «Диві» та «виноград», «область» у «Євпраксії»);

2) старослов'янizми, в яких звукосполука [йу] на початку слова заступила східнослов'янський звук [у] («юний», «юнак», «юнацький» у «Диві» та «юний» у «Євпраксії»);

3) старослов'янizm, в якому звукосполука [йе] на початку слова заступила східнослов'янський звук [о] («єдиний» як у «Диві», так і в «Євпраксії»).

Функція експресивного забарвлення в обох романах втілюється за допомогою одного й того ж типу старослов'янizmів – з неповноголоссям («невіглас», «страмота», «вражий», «благенький», «нужденний», «благородний», «благородно» у «Диві» та «невіглас» у «Євпраксії»).

Втілення функції відтінку книжності в обох романах подібне тим, що і там, і там застосовуються наступні типи старослов'янizmів:

1) з неповноголоссям («благо», «благий», «благосний», «благочестивий», «благочестя», «благодатний», «благополуччя»,

«благовонний», «благополучно», «благоухання», «глава», «тринадцятиглавий», «владика», «врата», «град», «ограда», «глаголити», «древо», «облачення», «переоблачитися», «облачення», «празнувати», «странник», «стократно», «златоуст», «прах», «брань», «крамольний» у «Диві» та «благо», «благий», «благородний» «благовістити», «благочестивий», «благочестя», «прах», «глава», «крамола», «глаголати» у «Євпраксії»);

2) де «щ» заступило східнослов'янський звук [ч] («ношно», «община», «віщати», «просвіщати» у «Диві» та «дщерь» у «Євпраксії»);

3) де звукосполука [жд] заступила східнослов'янський звук [ж] («нужда» і в «Диві», і в «Євпраксії»);

4) де звукосполука [йе] на початку слова заступила східнослов'янський звук [о] («єдинорог» як у «Диві», так і в «Євпраксії»).

Однак у «Диві», на відміну від «Євпраксії», наявний один старослов'янізм, де звукосполука [йу] заступила східнослов'янський звук [у] на початку слова: «юродивий».

Функція втілення історичної стилізації в обох романах подібна тим, що і там, і там її здійснюють наступні типи старослов'янізмів:

1) з неповноголоссям («раб», «раба», «рабський», «древляни», «древлянський» у «Диві» та «раб», «древлянський» у «Євпраксії»);

2) де звук [а] на початку слова заступив східнослов'янську звукосполуку [йа] («аз» у обох романах).

Функція втілення християнських ідей в обох романах теж є подібною та здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янізмів:

1) з неповноголоссям («блаженний», «благодать», «блаженно», «Благовіщення», «храм» у «Диві» та «благодать», «блаженний», «храм» у «Євпраксії»);

2) де «щ» заступило східнослов'янський [ч] («мощі», «священний», «священик», «священицький», «першосвященик» у «Диві» та «священник», «священний», «мощі» у «Євпраксії»).

Отже, компаративний аналіз функційних особливостей фонетичних

старослов'янізмів у романах «Диво» і «Євпраксія» проведено.

4.2. Компаративний аналіз функційного використання морфологічних старослов'янізмів у романах

Щоб зробити компаративний аналіз функційного використання морфологічних старослов'янізмів у романах, спочатку звернемо більш детальну увагу на їхні функції, визначимо спільне та відмінне.

Морфологічні старослов'янізми в романі «Диво» виконують наступний набір функцій:

1) номінативна функція (19 лексем): «усердя», «начальство», «відомий», «поводир», «забутий», «напівзабутий», «милостиня», «злочин», «злочинний», «злочинницьки», «злочинність», «злочинець», «терпимість», «нетерпимість», «кирилиця», «кориця», «невідомий», «відомо», «невідомо» («Коли ввечері князь став трапезувати, Еймунд неревдягся жебраком, начепив цапину бороду, обійшов табір, просячи *милостиню* і видивляючись де що» [1, 199]);

2) функція емоційного забарвлення, експресивності та пафосу (24 лексеми): «торжество», «возвести», «возлежати», «возлюбити», «возрадуватися», «возлетіти», «возвеличитися», «возвеличити», «воздвигнути», «восторжествувати», «торжествуючий», «возведений», «возвишення», «вознесіння», «вознесений», «возносити», «возноситися», «вознесеність», «лицемірство», «неприятнь», «приятнь», «приятно», «добродушний», «добродушно» («Володіючи неабияким досвідом крутняви посеред розмаїтого люду, Ситник досить легко вловлював *неприятнь* до себе, тож не дивно, що він відчитав по очах у малого все, що той мав на душі, і вже з першого разу заповзявся прихилити малого на свій бік» [1, 46]);

3) функція відтінку книжності (25 лексем): «сошестя», «сотворити», «сотворіння», «сотворений», «престол», «предтеча», «воїнство», «кесарство», «кошунство», «таїнство», «шество», «грядущий», «житіє», «сквернитель», «торжище», «поприще», «рекомий», «довготерпіння», «суєслів'я»,

«воздержання», «премудрість», «добродітельний», «перелюбство», «братія», «суєслів'я» («Бо страшне *суєслів'я*, завжди знайдуться велеречиві вмільці переконати і найгордішу вию непомітно змусять зігнути в поклони перед чужим» [1, 77]);

4) функція втілення історичної стилізації (2 лексеми): «капище», «іконоборство» («Задихаючись і кашляючи, він підвів голову і побачив високий стовп тлустого полум'я над Радогостем, над найвищим пагорбом, де мало стояти *капище*, здоблене знадвору й зсередини небаченими візерунками, різьбленням і барвами» [1, 103]);

5) функція втілення християнських ідей (26 лексем): «согрішити», «всехристиянський», «безплотний», «безгрішний», «воскреслий», «воскресити», «воскреснути», «воскресіння», «християнство», «святотатство», «святитель», «святительський», «святилище», «молитва», «паства», «всюдисущість», «святість», «гріховність», «іконописець», «Трійця», «святиня», «богослов», «Вседержитель», «собор», «Успення», «Успение» («*Собор* стояв посеред снігів у холодній білій самотизні» [1, 79]).

Морфологічні старослов'янізми в романі «Євпраксія» виконують той же самий набір функцій, але з певними відмінностями:

1) номінативна функція (7 лексем): «совість», «учитель», «відомий», «кориця», «цілющий», «злочин», «знайомство» («Нічна учта в замку нічим не різнилася від того, що вже бачила Євпраксія в Германії, переконалася ще раз: не мають ці люди ні *совісті*, ні сорому, черстві душею, тверді серцем усі вкупі зі своїм імператором» [2, 150]);

2) функція емоційного забарвлення, експресивності та пафосу (7 лексем): «возвіщати», «воздати», «возвисити», «воздвигнути», «возвести», «возсідати», «торжество» («Моє все забрала, моїм військом побила Генріха, тепер готуються зі своїм папою до *торжества*, а мені — знов ховайся за гори і бийся з графами за корону германського короля» [2, 298]);

3) функція відтінку книжності (3 лексеми): «сотворити», «престол», «живущий» («Дванадцять літ сидів цей чоловік в Латерані, тряс церквою,

просунув на папський *престол* п'ятьох пап, тепер сам захотів потрясати світом» [2, 90]);

4) функція втілення історичної стилізації (1 лексема): «іконоборство» («Годі отець Северіан вмить вилічував усі ересі, які він знаходив у латинян: савеліанство, жидівство, македоніанство, аполінаризм, армянство, монофелітство, монофізитство, аріанство, несторіанство, *іконоборство*» [2, 166]);

5) функція втілення християнських ідей (6 лексем): «воскреснути», «собор», «святиня», «молитва», «Трійця», «Творець» («– Дочко моя, – дивлячись поверх голови Євпраксії, сказав він, – ти повинна знати, що твій *Творець* сказав: моє ім'я Істина» [2, 170]).

При порівнянні функцій морфологічних старослов'янізмів у «Диві» та «Євпраксії» стає очевидно, що в першому романі вони представлені куди ширше: кількість старослов'янізмів, що використовуються задля надання різних стилістичних відтінків, стосовно кожної функції є значно ширшою, ніж відповідні множини старослов'янізмів у «Євпраксії».

Номінативна, тобто не забарвлена емоційно, функція в обох романах подібна наступним – для її втілення використовуються такі типи старослов'янізмів:

1) з суфіксом -ом- («відомий», «невідомий», «відомо», «невідомо» в «Диві» та «відомий», «знайомство» у «Євпраксії»);

2) з суфіксом -иц- («кориця» в обох романах);

3) з першою основою зло- («злочин», «злочинний», «злочинницьки», «злочинність», «злочинець» у «Диві» й «злочин» у «Євпраксії»);

4) з суфіксом -ств-: «начальство», «знайомство» в «Диві» та «знайомство» в «Євпраксії».

Однак втілення номінативної функції в обох романах суттєво відрізняється. У «Диві» для її здійснення також використовується префікс у- («усердя») та суфікси -ир («поводир»), -т- («забутий», «напівзабутий»), -ин- («милостиня»), -іст(ь) («злочинність»), -ець («злочинець»), -им-

(«терпимість», «нетерпимість»), тоді як у «Євпраксії» – префікс со- («совість»), суфікси -ющ- («цілющий») і -тел(ь): «учитель».

Функція емоційного забарвлення в обох творах подібна тим, що для її втілення використовуються наступні типи старослов'янізмів:

1) з префіксом воз- («возвести», «возлежати», «возлюбити», «возрадуватися», «возлетіти», «возвеличитися», «возвеличити», «воздвигнути», «возведений», «возвищення», «вознесіння», «вознесений», «возносити», «возноситися», «вознесеність» у «Диві» та «возвіщати», «воздати», «возвисити», «воздвигнути», «возвести», «возсідати» у «Євпраксії»;

2) з суфіксом -ств- («восторжествувати», «торжествуючий», «лицемірство» у «Диві» та «торжество» в «Євпраксії»).

Розбіжності між здійсненням номінативної функції полягають у тому, що в «Диві» для неї також використовується префікс вос- («восторжествувати»), суфікси -іст(ь) («вознесеність») і -зн- («неприятнь», «приятнь», «приятно»), перша основа добро- («добродушний», «добродушно»).

Здійснення функції втілення книжного відтінку в обох романах збігається в наступному – для нього використовуються такі типи старослов'янізмів:

1) з префіксом со- («сошесть», «сотворити», «сотворіння», «сотворений» у «Диві», «сотворити» в «Євпраксії»);

2) з префіксом пре- («премудрість» у «Диві», «престол» в обох романах);

3) з суфіксом -ущ- («грядущий» у «Диві», «живущий» у «Євпраксії»).

Однак у «Диві» для здійснення цієї функції також використовуються префікси воз- («воздержання») і пред- («предтеча»), суфікси -ств- («війнство», «кесарство», «кошунство», «таїнство», «шество», «перелюбство»), -іj(е) – «житіє», -тел(ь) – «сквернитель», -ищ- («торжище», «поприще»), -ом- («рекомий»), -іст(ь) – «премудрість», -іj(а) – «братія», перші основи слів довго- («довготерпіння»), добро- («добродітельний»), сує- («суєслів'я»).

Функція втілення історичної стилізації в обох романах подібна тим, що і

там, і там для неї використовується суфікс -ств-: «іконоборствл» в обох романах. Однак у «Диві» для її здійснення також залучається суфікс -ищ- («капище»).

Функція втілення християнських ідей в обох романах подібна тим, що для її здійснення залучаються наступні типи старослов'янізмів:

1) з префіксом вос- («воскреслий», «воскресити», «воскреснути», «воскресіння» у «Диві», «воскреснути» в «Євпраксії»);

2) з префіксом со- («согрішити» та «собор» у «Диві», «собор» у «Євпраксії»);

3) з суфіксом -ин- («святиня» в обох романах);

4) з суфіксом -тв(а) – «паства» в «Диві», «молитва» в обох романах;

5) з суфіксом -йц- («Трійця в обох романах);

6) з суфіксом -ец(ь) – «іконописець» у «Диві», «Творець» у «Євпраксії».

Однак є й відмінності. У «Диві» для цієї мети також використовуються префікси без- («безплотний», «безгрішний») і у- («Успення», «Успение»), суфікси -ств- («християнство», «святотатство»), -тел(ь) – «святитель», «святительський», «Вседержитель», -іст(ь) – «всюдисушість», «святість», «гріховність» і -ищ- («святилище»), перші основи слів все- («всехристиянський», «Вседержитель»), бого- («богослов»).

Отже, компаративний аналіз функційних особливостей морфологічних старослов'янізмів у романах «Диво» і «Євпраксія» проведено.

4.3. Висновки до четвертого розділу

Фонетичні старослов'янізми і в «Диві», і в «Євпраксії» виконують наступні стилістичні функції: номінативна (11 лексем у «Диві» та 4 у «Євпраксії»), функція експресивного забарвлення (7 лексем у «Диві» та 1 у «Євпраксії»), функція відтінку книжності (35 лексем у «Диві» та 13 у «Євпраксії»), функція втілення історичної стилізації (6 лексем у «Диві» та 3 у «Євпраксії»), функція втілення християнських ідей (10 лексем у «Диві» та 6 у «Євпраксії»).

«Євпраксії»). В обох романах номінативна функція здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янців: з неповноголоссям, в яких звукосполука [йу] на початку слова заступила східнослов'янський звук [у], в якому звукосполука [йе] на початку слова заступила східнослов'янський звук [о]. Функція експресивного забарвлення в обох романах втілюється за допомогою одного й того ж типу старослов'янців – з неповноголоссям. Функція відтінку книжності в обох романах здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янців: з неповноголоссям, де «щ» заступило східнослов'янський звук [ч], де звукосполука [жд] заступила східнослов'янський звук [ж], де звукосполука [йе] на початку слова заступила східнослов'янський звук [о]. Однак у «Диві», на відміну від «Євпраксії», наявний один старослов'янізм, де звукосполука [йу] заступила східнослов'янський звук [у] на початку слова. Функція втілення історичної стилізації в обох випадках здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янців: з неповноголоссям і в яких звук [а] на початку слова заступив східнослов'янську звукосполуку [йа]. Функція втілення християнських ідей в обох випадках здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янців: з неповноголоссям і в яких «щ» заступило східнослов'янський звук [ч].

Морфологічні старослов'янізми і в «Диві», і в «Євпраксії» виконують наступні стилістичні функції: номінативна (19 лексем у «Диві» та 7 у «Євпраксії»), функція експресивного забарвлення (24 лексеми у «Диві» та 7 у «Євпраксії»), функція відтінку книжності (25 лексем у «Диві» та 3 у «Євпраксії»), функція втілення історичної стилізації (2 лексеми у «Диві» та 1 у «Євпраксії»), функція втілення християнських ідей (26 лексем у «Диві» та 6 у «Євпраксії»). Номінативна функція в обох романах здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янців: з суфіксами -ом-, -иц-, -тв- і першою основою зло-. Однак у «Диві» для її здійснення також використовується префікс у- та суфікси -ир-, -т-, -ин-, -іст(ь), -ець, -им-, тоді як у «Євпраксії» – префікс со-, суфікси -ющ- і -тел(ь). Функція експресивного забарвлення в обох романах здійснюється за допомогою наступних типів

старослов'янізмів: з префіксом воз- і суфіксом -ств-. Однак у «Диві» для неї також використовується префікс вос-, суфікси -іст(ь) і -зн-, перша основа добро-. Функція втілення книжного відтінку в обох романах здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янізмів: з префіксами со- та пре- і суфіксом -ущ-. Однак у «Диві» для здійснення цієї функції також використовуються префікси воз- і пред-, суфікси -ств-, -іj(e), -тел(ь), -ищ-, -ом-, -іст(ь), -іj(a), перші основи слів довго-, добро-, сує-. Функція втілення історичної стилізації в обох романах здійснюється за допомогою старослов'янізмів з суфіксом -ств-, однак у «Диві» для її здійснення також залучається суфікс -ищ-. Функція втілення християнських ідей в обох романах здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янізмів: з префіксами вос- і со-, з суфіксами -ин-, -тв(a), -йц-, -ец(ь). Однак у «Диві» для цієї мети також використовуються префікси без- і у-, суфікси -ств-, -тел(ь), -іст(ь) і -ищ-, перші основи слів все- та бого-.

ВИСНОВКИ

Опрацювавши наукову літературу, ми дійшли висновку, що старослов'янізми – це запозичення зі старослов'янської мови, яка була поширена в Київській Русі як мова релігійна та частково світська.

Старослов'янська мова є першою літературно-писемною мовою слов'ян, яку було створено в IX столітті грецькими монахами-місіонерами Кирилом і Мефодієм для того, щоб за допомогою неї розповсюдити ідеї християнства серед язичників-слов'ян. Її було створено на основі одного з південнослов'янських діалектів. У деяких слов'янських середньовічних державах старослов'янська стала літературно-писемною мовою: це стало можливим завдяки тому, що вона була утворена лише через кілька сотень років після розпаду праслов'янської єдності та мови, коли всі слов'янські мови ще були дуже близькими. На теренах Київської Русі старослов'янська тісно взаємодіяла з давньоруською, тобто мовою східних слов'ян того періоду, та істотно вплинула на неї. Однак старослов'янська теж зазнавала впливу народних говірок, поступово розвинувшись в іншу мову, яку називають церковнослов'янською.

Значна кількість запозичень зі старослов'янської нині наявна в українській мові. Старослов'янізми в українській мові можна визначити за певними фонетичними ознаками (сполуки ра-, ла-, ре-, ле- на місці українських -оро-, -оло-, -ере-, -еле-; «щ», яке походить зі [шт] і заміщує східнослов'янське [ч]; звукосполука [жд], яка заміщує східнослов'янський [ж]; [йе], [йу], [а], що на початку слова заступають українські [о], [у], [йа] відповідно; сполуки Іа-,

Io-, Iy-, Ie- на початку іншомовних імен), а також морфологічними (це префікси пре-, пред-, без-, низ-, у-; суфікси -ущ-, -ющ-, -ащ-, -ящ- замість східнослов'янських -уч-, -юч-, -ач-, -яч-, -т- у дієприкметниках пасивного стану минулого часу, -ом-, -им-, -єм-, -ар-, -атай, -ець, -зн-, -іj(a), -ниц(я), -ищ(е), -йц(я), -ніj(е), -іст(ь), -ствіj(е), -ств-, -ин(я), -ир-, -тв(a); початкові основи складних слів благо-, бого-, добро-, зло-, град-, все-, довго-, єдино-, лживо-, лже-, мало-, миро-, ново-, прісно-, сверх-, світо-, свято-, священно-, (не)добо-, серце-, сує-, тайно-, тре-, три-, храмо-; кінцеві основи складних слів -борець, -віріє, -дійствіє, -давець, -датель, -дітель, -зрачний, -любивий, -любіє, -мудріє, -мудрий, -мисліє, -началіє, -начальний, -носити, -носний, -ношеніє, -пітіє, -приїмець, -приїмний, -словіє, -словити, -твореніє, -творити; частина -венн- у дієприкметниках). Дещо спірним, хоча і ймовірним, є старослов'янське походження слів з афіксами -аніj(е), -(е)ніj(е), -тіj(е), -іj(е), із-, іс-, воз-, во-, со-, -тел(ь). У цілому навіть формальні фонетичні та морфологічні явища, перелічені вище, не в усіх випадках можна вважати однозначною вказівкою на старослов'янське походження слова.

Говорячи про семантичні особливості старослов'янізмів, насамперед слід виокремити дві великі групи: старослов'янізми, що належать до релігійно-культурної сфери, та запозичення зі старослов'янської, які позначають абстрактні поняття. Старослов'янське походження можуть мати і власні назви. Також слід додати про фразеологічні старослов'янізми, що поділяються на три великі групи: такі, що зберегли семантико-структурну модель старослов'янської мови, такі, що виникли шляхом асоціативно-образної конденсації чи переосмислення якогось біблійного міфу чи його частини, та такі, що містять у собі згадки про церковнослов'янську писемність або ж про якісь іще більш давні лексичні явища. За стилістичними функціями старослов'янізми поділяються на нейтрально забарвлені, експресивно забарвлені, з відтінком книжності, старослов'янізми як засіб історичної стилізації, старослов'янізми як засіб втілення християнських ідей, старослов'янізми як засіб творення комізму. Певні стилістичні функції можуть

виконувати і фразеологічні старослов'янізми.

Опрацювавши текст роману П. Загребельного «Диво», ми виявили 309 старослов'янізмів. Старослов'янізми твору поділяються на фонетичні, морфологічні, фонетико-морфологічні, власне лексичні (семантичні) та стійкі вирази, які мають у своєму складі старослов'янізми або походять зі старослов'янської.

Фонетичних старослов'янізмів нараховується 69 (з неповноголосними сполуками ра-, ла-, ре- та ле-, які заступають східнослов'янські повноголосні сполуки -оро-, -оло-, -ере-, -еле- та здебільшого походять з праслов'янських *or, *ol, *er, *el; з «щ», що замінює східнослов'янське [ч]; зі сполукою [жд], що заступає східнослов'янське [ж]; зі звукосполукою [йу], що заступає східнослов'янський [у] на початку слова; зі звукосполукою [йе], що заступає східнослов'янський [о] на початку слова; з [а], що заступає східнослов'янську звукосполуку [йа] на початку слова), морфологічних – 95 (з префіксами без-, со-, у-, все-, воз-, вос-, пре-, пред-; з суфіксами -ств-, -ущ-, -іj(е), -тел(ь), -ищ(е), -тв(а), -іст(ь), -ець, -зн-, -ом-, -іj(а), -ир, -т-, -йц-, -ин-; складні слова з першими основами бого-, добро-, довго-, зло-, сує-; лексеми з одразу декількома типами морфологічних ознак старослов'янського походження), фонетико-морфологічних – 22, власне лексичних – 111, стійких виразів – 12 (з яких виокремлюється 4 фразеологічних старослов'янізми). Двадцять старослов'янізмів також належать до спірних, щодо яких науковці сумніваються, чи можна їх зарахувати до запозичень зі старослов'янської.

Проаналізувавши старослов'янізми роману за стилістичними функціями, ми з'ясували, що старослов'янізми роману поділяються на такі, що виконують номінативну функцію (45 старослов'янізмів), функцію експресивної забарвленості (41 старослов'янізм), функцію відтінку книжності (103 старослов'янізми), функцію втілення історичної стилізації (19 старослов'янізмів), функцію втілення християнських ідей (100 старослов'янізмів) і функцію творення комізму (1 старослов'янізм). Фразеологічні старослов'янізми, наявні в тексті твору, також є стилістично

збарвленими, зберігаючи відтінок урочистості: два з них виконують функцію відтінку книжності, а ще два – функцію втілення християнських ідей.

Опрацювавши текст роману П. Загребельного «Диво», ми виявили 115 старослов'янізмів. Старослов'янізми твору поділяються на фонетичні, морфологічні, фонетико-морфологічні, власне лексичні (семантичні) та імена старослов'янського походження.

Фонетичних старослов'янізмів нараховується 28 (з неповноголосними сполуками ра-, ла-, ре- та ле-, які заступають східнослов'янські повноголосні сполуки -оро-, -оло-, -ере-, -еле- та здебільшого походять з праслов'янських *or, *ol, *er, *el; з «щ», що замінює східнослов'янське [ч]; зі сполукою [жд], що заступає східнослов'янське [ж]; зі звукосполукою [йу], що заступає східнослов'янський [у] на початку слова; зі звукосполукою [йе], що заступає східнослов'янський [о] на початку слова; з [а], що заступає східнослов'янську звукосполуку [йа] на початку слова), морфологічних – 24 (з префіксами вос-, воз-, со-, пре-; з суфіксами -тел(ь), -ин-, тв-, -ом-, -ець, -иц-, -ств-, -ущ-, -ющ-; складні слова з першою основою зло-; лексеми з одразу декількома типами морфологічних ознак старослов'янського походження), фонетико-морфологічних – 7, власне лексичних – 44, імен старослов'янського походження – 12. Сім лексем також належать до спірних, щодо яких науковці сумніваються, чи можна їх зарахувати до запозичень зі старослов'янської.

Проаналізувавши старослов'янізми роману за стилістичними функціями, ми з'ясували, що старослов'янізми роману поділяються на такі, що виконують номінативну функцію (26 старослов'янізмів), функцію експресивної забарвленості (12 старослов'янізмів), функцію відтінку книжності (34 старослов'янізми), функцію втілення історичної стилізації (8 старослов'янізмів), функцію втілення християнських ідей (36 старослов'янізмів). Імена старослов'янського походження, як-от застарілі чи тісно пов'язані з християнством, теж виконують стилістичні функції.

Фонетичні старослов'янізми і в «Диві», і в «Євпраксії» виконують наступні стилістичні функції: номінативна (11 лексем у «Диві» та 4 у

«Євпраксії»), функція експресивного забарвлення (7 лексем у «Диві» та 1 у «Євпраксії»), функція відтінку книжності (35 лексем у «Диві» та 13 у «Євпраксії»), функція втілення історичної стилізації (6 лексем у «Диві» та 3 у «Євпраксії»), функція втілення християнських ідей (10 лексем у «Диві» та 6 у «Євпраксії»). В обох романах номінативна функція здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янців: з неповноголоссям, в яких звукосполука [йу] на початку слова заступила східнослов'янський звук [у], в якому звукосполука [йе] на початку слова заступила східнослов'янський звук [о]. Функція експресивного забарвлення в обох романах втілюється за допомогою одного й того ж типу старослов'янців – з неповноголоссям. Функція відтінку книжності в обох романах здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янців: з неповноголоссям, де «щ» заступило східнослов'янський звук [ч], де звукосполука [жд] заступила східнослов'янський звук [ж], де звукосполука [йе] на початку слова заступила східнослов'янський звук [о]. Однак у «Диві», на відміну від «Євпраксії», наявний один старослов'янізм, де звукосполука [йу] заступила східнослов'янський звук [у] на початку слова. Функція втілення історичної стилізації в обох випадках здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янців: з неповноголоссям і в яких звук [а] на початку слова заступив східнослов'янську звукосполуку [йа]. Функція втілення християнських ідей в обох випадках здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янців: з неповноголоссям і в яких «щ» заступило східнослов'янський звук [ч].

Морфологічні старослов'янці і в «Диві», і в «Євпраксії» виконують наступні стилістичні функції: номінативна (19 лексем у «Диві» та 7 у «Євпраксії»), функція експресивного забарвлення (24 лексеми у «Диві» та 7 у «Євпраксії»), функція відтінку книжності (25 лексем у «Диві» та 3 у «Євпраксії»), функція втілення історичної стилізації (2 лексеми у «Диві» та 1 у «Євпраксії»), функція втілення християнських ідей (26 лексем у «Диві» та 6 у «Євпраксії»). Номінативна функція в обох романах здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янців: з суфіксами -ом-, -иц-, -тв- і

першою основою зло-. Однак у «Диві» для її здійснення також використовується префікс у- та суфікси -ир, -т-, -ин-, -іст(ь), -ець, -им-, тоді як у «Євпраксії» – префікс со-, суфікси -ющ- і -тел(ь). Функція експресивного забарвлення в обох романах здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янізмів: з префіксом воз- і суфіксом -ств-. Однак у «Диві» для неї також використовується префікс вос-, суфікси -іст(ь) і -зн-, перша основа добро-. Функція втілення книжного відтінку в обох романах здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янізмів: з префіксами со- та пре- і суфіксом -ущ-. Однак у «Диві» для здійснення цієї функції також використовуються префікси воз- і пред-, суфікси -ств-, -іj(е), -тел(ь), -ищ-, -ом-, -іст(ь), -іj(а), перші основи слів довго-, добро-, сує-. Функція втілення історичної стилізації в обох романах здійснюється за допомогою старослов'янізмів з суфіксом -ств-, однак у «Диві» для її здійснення також залучається суфікс -ищ-. Функція втілення християнських ідей в обох романах здійснюється за допомогою наступних типів старослов'янізмів: з префіксами вос- і со-, з суфіксами -ин-, -тв(а), -йц-, -ец(ь). Однак у «Диві» для цієї мети також використовуються префікси без- і у-, суфікси -ств-, -тел(ь), -іст(ь) і -ищ-, перші основи слів все- та бого-.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загребельний П. Диво. Харків: Фоліо, 2005. 638 с.
2. Загребельний П. Євпраксія. Харків: Фоліо, 2002. 369 с.
3. Алефіренко М. Старославянизми в лексико-фразеологическом континууме восточнославянских языков. Новий Сад, 1999. URL: https://www.rastko.rs/filologija/zmss/arhiva/56-57/index_c.html. Дата звернення: 30.09.2024.
4. Белей Л. Старослов'янсько-український словник. Львів: Видавничий відділ "Свічадо", 2001. 332 с.
5. Білоноженко В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.
6. Бондарчук К. Функції і способи презентації спеціальної лексики в українській художній літературі (на матеріалі романів Павла Загребельного). *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2020. Вип. 2 (20). С. 150–158.
7. Висоцький О. Історія української культури. Дніпро: НМетАУ, 2009. 130 с.
8. Войцева О. Загальне мовознавство: навчально-методичний посібник. Одеса:

ОНУ імені І. І. Мечникова, 2022. 132 с.

9. Галич О. Теорія літератури. Київ: Либідь, 2005. 488 с.

10. Горська С. Лексика. Фразеологія. Лексикографія. Гродно: заклад освіти «ГрДУ ім. Я. Купали», 2009. 138 с.

11. Грицевич Ю. Старослов'янізми в мовній тканині роману Павла Загребельного «Диво». Одеса, 2022. [Електронний ресурс]. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21694>. Дата звернення: 30.09.2024.

12. Дорошенко С. Загальне мовознавство: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 283 с.

13. Дудик П. Стилїстика української мови. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.

14. Євпраксія Всеволодівна. [Електронний ресурс]. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F_%D0%92%D1%81%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0.

Дата звернення: 30.09.2024.

15. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилїстика та культура мови). Київ: Довіра, 1999. 431 с.

16. Зелінська О. Старослов'янізми в сучасних дискурсивних практиках Умань: *Філологічний часопис*. Вип. 1 (21). Умань. 2023. С. 56–66

17. Ільченко І. Функціонально-стилїстичне навантаження старослов'янізмів у романах П. Загребельного («Диво», «Євпраксія», «Смерть у Києві»). Маріуполь: *Вісник Маріупольського державного університету*, 2018. Вип. 19. С. 243–248.

18. Ірклієвський. Словник українських прізвищ – прізвищезнавство. Мюнхен: «Iskra»-Drukerei, 1987. 904 с.

19. Корнієнко С. Стилїстична багатобарвність старослов'янізмів у різних жанрах художньої літератури. Бердянськ: *Актуальні проблеми слов'янської філології*, 2010. Вип. 23. С. 556–564.

20. Крижанівська О. Історія української мови. Історична фонетика. Історична

граматика. Київ: Академія, 2010. 248 с.

21. Леута О. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 2001. 256 с.

22. Лучик В. Етимологічний словник топонімів України. Київ: Академія, 2014. 544 с.

23. Мацько Л. Стилїстика української мови. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.

24. Мельничук О. Етимологічний словник української мови. В 7 т. Київ: Наукова думка, 1982—2012.

25. Німчук В. Літературні мови Київської Русі. Київ, 2001. [Електронний ресурс]. URL: <http://litopys.org.ua/istkult/ikult.htm>. Дата звернення: 30.09.2024.

26. Новак О. Старослов'янська мова: методичні вказівки до курсу. Одеса: Астропринт, 2021. 48 с.

27. Огієнко І. Вимова біблійних імен з «й» напочатку. *«Рідна Мова». Науково-популярний місячник: часопис*. Варшава, 1939. Вип. 1 (73). С. 1–6.

28. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови. У 4 т. Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1979–1995.

29. Огієнко І. Життя слів. Етимологічно-семасіологічні нариси. *«Рідна Мова». Науково-популярний місячник: часопис*. Варшава, 1933. Вип. 7. С. 241–246.

30. Огієнко І. Життя слів. Етимологічно-семасіологічні нариси. *«Рідна Мова». Науково-популярний місячник: часопис*. Варшава, 1936. Вип. 3 (39). С. 119–124.

31. Огієнко І. Життя слів. Етимологічно-семасіологічні нариси. *«Рідна Мова». Науково-популярний місячник: часопис*. Варшава, 1937. Вип. 2 (50). С. 77–86.

32. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Наша культура і наука, 2004. 436 с.

33. Огієнко І. Рідна мова й культура народу. *«Рідна Мова». Науково-популярний місячник: часопис*. Варшава, 1937. Вип. 5 (53). С. 193–200.

34. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі спільної колиски. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 154 с.

35. Пришва Б. Комічні контрасти в гуморі Остапа Вишні. *Українська мова і*

література в школі. 1970. Вип. 10. С. 11–17.

36. Рудницький Я. Етимологічний словник української мови. У 2 т. Вінніпег: Українська вільна академія наук, 1972–1982.

37. Русанівський В. Історія української літературної мови. Київ: АртЕк, 2001. 392 с.

38. Селігей П. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові. Київ: Академперіодика, 2014. 324 с.

39. Семиряк В. Старослов'янська лексика крізь призму пізнавальної функції мови. *Вісник Запорізького національного університету: філологічні науки*. 2006. Вип. 2. С. 228–230.

40. Софійський собор (Київ). [Електронний ресурс]. URL: [https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80_\(%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2\)](https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80_(%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2)). Дата звернення: 30.09.2024.

41. Стрижак О. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. Київ: Наукова думка, 1985. 256 с.

42. Ужченко В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.

43. Чекалюк В. Короткий етимологічний словник фразеологічних виразів української мови. Сідней: [б. в.], 1988. 97 с.

44. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 762 с.

45. Чучка П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра, 2011. 428 с.

46. Ющук І. Українська мова. Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: Либідь, 2004. 640 с.

47. Derksen R. Etymological dictionary of the Slavic Inherited Lexicon. Leiden; Boston: Brill, 2008. 726 p.

48. Havlová E. Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Seš. 1-14. Praha:

Akademie věd České republiky, Ústav pro jazyk český, 1989-2004.

49. Lokotsch K. Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1927. 242 S.

50. Miklosich F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien: Wilhelm Braumüller, 1886. 547 S.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Походження старослов'янського й українського письма

Літери греко-візантійського письма	Назви літер грецького уставного письма	Кирилиця				Сучасний український шрифт (у дужках – вимова літер, що вийшли з ужитку)
		Літери кирилиці	Назви літер	Звукове значення	Числове значення	
Α	альфа	А	азъ	[а]	1	А а
Β	бета (віта)	Б	боукы	[б]	–	Б б
Γ	гамма	Г	вѣди	[в]	2	В в
Δ	дельта	Г	глаголи	[г]	3	Г г, г
Ε	епсилон	Д	добро	[д]	4	Д д
–	–	Е	ксть	[’е]	5	Е е, Є є
Σ	дигамма	Ж	живѣте	[ж’]	–	Ж ж
Ζ	дзета	З	зѣло	[д’з’]	6	[з]
Η	ета (іта)	И	земла	[з]	7	З з
Ι	йота	И	нже	[і]	8	И и, Й й
Κ	каппа	І	нжен	[і]	10	І і, І і
Λ	ламбда	К	како	[к]	20	К к
Μ	мі	Л	людик	[л]	30	Л л
Ν	ні	М	мыслѣте	[м]	40	М м
Ο	омікрон	Н	нашь	[н]	50	Н н
Π	пі	О	онъ	[о]	70	О о
Ρ	ро	П	покон	[п]	80	П п
Σ	сигма	Р	рьци	[р]	100	Р р
Τ	тау	С	слово	[с]	200	С с
–	–	Т	твердо	[т]	300	Т т
Φ	фі	У, Ѹ	оукъ	[у]	(400)	У у
Χ	хі	Ф	фрътъ	[ф]	500	Ф ф
ω	омега	Х	хѣръ	[х]	600	Х х
–	–	Ц	отъ	[о]	800	Ц ц
–	–	Ч	ци	[ч’]	900	Ч ч
–	–	Ю	чрьвь	[ч’]	90	Ч ч
–	–	Ш	ша	[ш’]	–	Ш ш
–	–	Щ	шта	[ш’т’]	–	Щ щ
–	–	Ъ	кръ	[ъ]	–	–
–	–	Ы	кры	[ы]	–	[и]
–	–	Ь	кръ	[ь]	–	Ь ь
–	–	Ѣ	ѣть	[ѣ]	–	[і]
–	–	Ю	ю	[’у, ју]	–	Ю ю
–	–	Ѧ	ѧ	[’а, ја]	–	[я]
–	–	К	к	[’е, је]	–	[е]
–	–	Ѧ	юсь малыи	[е]	(900)	Я я
–	–	Ѩ	–	[е, је]	–	[я]
–	–	Ж	юсь большни	[ѡ]	–	[у]
–	–	Ѫ	–	[’ѡ, јѡ]	–	–
Ξ	ксі	Ѫ	–	[кѡ]	60	[кѡ]
Ψ	псі	Ѫ	кѡ	[кѡ]	700	[кѡ]
Θ	тета	Ѫ	пѡ	[пѡ]	9	Ф ф
Υ	іпсилон	Ѫ	ѡнѡ	[ѡ]	9	Ф ф
–	–	Ѫ	нѡнѡ	[і, и, в]	400	У у

ДОДАТОК Б

Кирило (Костянтин) і Мефодій

Софійський собор нині

Сучасне зображення княгині Євпраксії

